

ОБЩЕСТВЕНИ НАГЛАСИ СПРЯМО РЕЧТА НА ОМРАЗАТА В БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ 2016 г.

Докладът обобщава резултатите от изследване на общественото мнение, проведено от Институт „Отворено общество“ – София в периода 22 април – 14 май 2016 г.

Изследването е финансирано от Фонда за съпътстващи дейности на Програмата за подкрепа на НПО в България по Финансовия механизъм на Европейското икономическо пространство 2009 – 2014 г. Цялата отговорност за съдържанието на документа се носи от авторите и при никакви обстоятелства не може да се приеме, че този документ отразява официалното становище на Институт „Отворено общество“ – София, на страните донори и на Финансовия механизъм на Европейското икономическо пространство.

Изследването е осъществено от екип в състав:

- **Георги Стойчев,**
редактор
- **Иванка Иванова,**
автор
- **доц. д-р Алексей Пампоров,**
ръководител на екипа на теренното проучване
- **д-р Петя Брайнова и д-р Драгомира Белчева,**
статистическа обработка

ISBN 978-954-2933-30-4

СЪДЪРЖАНИЕ

▶ Резюме	2	▶ Честота на употреба на реч, насърчаваща прояви на насилие	17
▶ За проучването	3	▶ Честота на употреба на реч, създаваща усещане за обида	18
▶ Контекст на провеждане на проучването	3	▶ Обществени нагласи към криминализирането на речта на омразата и на престъпленията от омраза	19
▶ Определение за „реч на омразата“, използвано за целите на изследването	6	▶ Обществени нагласи спрямо публичните политики за ограничаване на речта на омразата	21
▶ Разпространение на речта на омразата	7	▶ Заключение и препоръки по отношение на политиките за ограничаване на речта на омразата	30
▶ Срещане на понятието „реч на омразата“	10	▶ Приложение: Въпросник за интервю	32
▶ Обекти на речта на омразата	12		
▶ Популярност на отделни негативни представи спрямо малцинствени групи	14		
▶ Медии на речта на омразата	15		
▶ Говорители с речта на омразата	16		

РЕЗЮМЕ

Речта на омразата е често срещано и трайно установено явление в българското обществено пространство. През 2016 г. разпространението на това явление се разширява, а готовността на обществото за съпротива срещу него намалява. Делът на респондентите, които съобщават, че през последните 12 месеца са чували изказвания, които изразяват неодобрение, омраза или агресия спрямо представители на малцинствени обществени групи, се увеличава и достига 58%, което е най-високото измерено ниво по този показател за проведените досега три изследвания (2013, 2014 и 2016 г.).

Според анкетираните роми са най-често обект на реч на омразата: 92% от хората, които са чували реч на омразата, съобщават, че изказванията са били насочени срещу роми. Значителен дял от респондентите са чували обаче и реч на омразата срещу мюсюлмани, турци, хомосексуални и чужденци. Значително се увеличава делът на респондентите, които са чували през последната година изказвания, които изразяват неодобрение, омраза или агресия срещу мюсюлманите – от 10,6% през 2014 г. до 38% през 2016 г.

Телевизията продължава да бъде най-влиятелната медия, с която хората свързват разпространяването на реч на омразата – три четвърти от респондентите, които в последната една година са чували реч на омразата, са я чували по телевизията. Нараства ролята на интернет в сравнение с изследванията през 2013 и 2014 г. – на практика интернет вече е второ по значение място като среда за разпространение на реч на омразата. Голямо значение като места за разпространение на речта на омразата обаче имат и магазини и заведения, общественият транспорт и работното място.

Увеличава се одобрението за използването в традиционните медии на изрази, които съдържат краен национализъм и реч на омразата срещу роми и мигранти. В същото време намалява делът на респондентите, които знаят, че определени форми на речта на омразата се преследват от закона като престъпление, както и на тези, които са съгласни, че държавата трябва да осигурява защита срещу речта на омразата и че прокуратурата и полицията трябва да се ангажират с нейното наказателно преследване.

Въпреки тези негативни тенденции мнозинството български граждани (73%) продължават да не одобряват използването в публичното пространство на изказвания, които изразяват неодобрение, омраза или агресия спрямо малцинствени групи. Преобладаващият

брой от респондентите (49%) са съгласни, че държавата трябва да защитава представителите на малцинствени обществени групи срещу речта на омразата; 59% са съгласни, че прокуратурата трябва да преследва журналисти и политици, които изразяват неодобрение, омраза или агресия срещу представители на малцинствени групи, а 65% са съгласни, че трябва да има наказателно преследване за агресивния национализъм. Склонността за съобщаване на органите на властта за такива престъпления обаче остава доста ниска – само 23% от респондентите биха подали лично сигнал в полицията, ако станат свидетели на реч на омразата.

Значително мнозинство от респондентите (63%) смятат, че държавата трябва да ограничи публичното финансиране на политически партии, ако техните ръководители правят изказвания, изразяващи неодобрение, омраза или агресия спрямо представители на малцинствени обществени групи, а 58% са съгласни с предложението да се спре предоставянето на национални и на европейски публични средства на медии, които разпространяват реч на омразата.

Както и при изследването през 2014 г., проведените през 2016 г. фокус групи с младежи, учители и роми показват, че училищата трайно се утвърждават като места, в които не просто не се работи достатъчно за насърчване на равенството между хората, но се разпространява реч на омразата. Учителите имат слаба чувствителност към проблема, не разполагат със специфични образователни инструменти за намеса, а нерядко и самите те изразяват расистки и ксенофобски настроения. Както подчертава Препоръка 15 от 08.12.2015 г. на Европейската комисия против расизма и нетолерантността, дезинформацията и неразбирането са в основата на разпространението на речта на омразата и затова е необходимо в образователната система да бъдат приложени мерки за нейното ограничаване. Тези мерки трябва да бъдат насочени към най-младите и да включват гражданско образование и медийна грамотност.

Както беше отбелязано и при предишните две изследвания, все по-остра става необходимостта от разработване и прилагане на национална политика за ограничаване и противодействие на речта на омразата. Без такава политика нарастват рисковете от задълбочаване на дискриминацията спрямо най-силно засегнатите обществени групи (роми, мюсюлмани, турци, чужденци и хомосексуални) и увеличаване на честотата на престъпленията от омраза.

ЗА ПРОУЧВАНЕТО

Този доклад* съдържа резултатите от национално представително проучване на общественото мнение, проведено в периода 22 април – 13 май 2016 г. като част от периодични омнибусни изследвания на обществените нагласи, организирани от Институт „Отворено общество“ – София. Генералната съвкупност на изследването се състои от пълнолетното население на България. Извадката е вероятностна и многостепенна – двустепенна гнездова, стратифицирана по административни области (NUTS 3) и тип населено място (град/село). Методът на регистрация е интервю, проведено лице в лице по стандартизирана анкетна карта. От планирани 1200 интервюта са реализирани 1197. Максималната допустима грешка (при 50% относителен дял и 95% гаранционна вероятност) е $\pm 2,9\%$ (без да се отчита вътрешногнездовата корелация).

Институт „Отворено общество“ – София провежда омнибусни проучвания на общественото мнение от

Таблица 1. Профил на респондентите

По пол	Брой	Дял
Мъже	507	42,3%
Жени	690	57,7%
Общо	1197	100%
По възраст	Брой	Дял
18 – 29 години	131	10,9%
30 – 44 години	301	25,1%
45 – 59 години	301	25,1%
Над 60 години	453	37,8%
Без отговор	11	0,9%
Общо	1197	100%
По етническа група	Брой	Дял
Българска	1021	85,2%
Турска	102	8,5%
Ромска	59	5%
Друга	15	1,3%
Общо	1197	100%

* Благодарим сърдечно на доц. д-р Боряна Димитрова, която ни даде ценни бележки и препоръки при подготовката на този текст.

2008 г. Доклади с резултатите и данните от предишни проучвания са достъпни в интернет (www.opendata.bg). През 2013 и 2014 г. като част от омнибусните изследвания бяха включени и изследвания на обществените нагласи спрямо речта на омразата. Двете предишни изследвания бяха проведени съответно между 5 и 16 юли 2013 г. и между 16 юни и 6 юли 2014 г. по същия метод, както настоящото. Резултатите от двете предишни изследвания на обществените нагласи спрямо речта на омразата са обобщени в доклади „Обществените нагласи спрямо езика на омразата в България през 2013 г.“ и „Обществените нагласи спрямо речта на омразата в България през 2014 г.“, които са достъпни на български и на английски език на уебстраницата на Института (www.osi.bg).

За целите на настоящото проучване бяха проведени и три фокус групи с младежи, учители и роми. Фокус групата с младежи беше осъществена на 19 май 2016 г. в малък град с участието на 6 души, фокус групата с учители – на 19 май 2016 г. в областен град с участието на 6 души, а фокус групата с роми – на 3 юни 2016 г. в град София с участието на 7 души.

КОНТЕКСТ НА ПРОВЕЖДАНЕ НА ПРОУЧВАНЕТО

България продължава да бъде най-бедната държава в ЕС – през 2014 г. над една трета от населението на страната (40,1%) живее в риск от бедност и социално изключване, сравнено с 24,4% средно за държавите – членки на ЕС.¹ В България над 40% от децата и 47,8% от хората на възраст над 65 години живеят в домакинства с риск от бедност и социално изключване (най-висок дял в сравнение с държавите – членки на ЕС). Една трета (33,1%) от населението на България живее в материални лишения – най-висок дял за държавите – членки на ЕС, където материалните лишения засягат средно само 9% от населението. За сравнение в Румъния делът от населението, което живее в материални лишения, е 26,3%.

През 2014 г. реалният брутен вътрешен продукт (БВП) на България е нараснал с 1,5%, а през 2015 г. – с 3%, което е малко повече от средното нарастване на реалния

¹ Данните за дела на населението, което живее в риск от бедност и социално изключване, и за растежа на БВП са взети на 01.06.2016 г. от сайта на Евростат (http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/People_at_risk_of_poverty_or_social_exclusion).

БВП за държавите – членки на ЕС (1,9%). По данни на НСИ през първото тримесечие на 2016 г. БВП нараства с 2,9% спрямо последното тримесечие на 2015 г. Леко нараства и коефициентът на заетост на населението на възраст 15 – 64 години – през първото тримесечие на 2016 г. той е 66,5% в сравнение с 63,7% през последното тримесечие на 2015 г. През 2015 г. общият доход на домакинствата е средно 12 349 лв., а разходите са 11 911 лв. на домакинство, като от тях огромната част (9313 лв.) са разходи за храна.

В периода 2013 – 2014 г. страната беше управлявана от четири правителства – първото правителство на партия ГЕРБ подаде оставка през март 2013 г., след това служебното правителство на Марин Райков управлява от март до май 2013 г., редовно избраното правителство на Пламен Орешарски управлява малко повече от година (с парламентарната подкрепа на БСП и ДПС) и прекрати предсрочно мандата си през август 2014 г., след това служебното правителство на Георги Близнашки управлява от август до ноември 2014 г.

На 5 октомври 2014 г. бяха проведени предсрочни парламентарни избори, след които в Народното събрание влязоха осем партии и коалиции: с най-голям дял гласове беше подкрепена партия ГЕРБ (32,67% от гласовете), следвана от БСП (15,4%), ДПС (14,84%), Реформаторския блок (8,89%), Патриотичния фронт (коалиция от НФСБ и ВМРО, общо 7,28%), „България без цензура“ (5,68%), „Атака“ (4,52%) и Коалиция АБВ (4,15%). В сравнение с предишни парламентарни избори парламентарната среда е силно фрагментирана и за първи път има три парламентарно представени партии с националистически платформи („Атака“, НФСБ и ВМРО).

От ноември 2014 г. страната е управлявана от правителство на партия ГЕРБ, което беше съставено чрез коалиция с партиите от Реформаторския блок, с участието на АБВ и с парламентарната подкрепа на Патриотичния фронт. По отделни законодателни въпроси обаче партиите от управляващата коалиция гласуват различно и ГЕРБ разчита на подкрепа от страна на ДПС.

През декември 2015 г. Народното събрание гласува промени в частта за Съдебната власт на Конституцията, с които кадровият орган на системата (Висшият съдебен съвет) беше разделен на две колегии за отделно решаване на кадровите въпроси съответно на съдии и прокурори.² Промените бяха мотивирани от необходимостта за повишаване на гаранциите за независимост

на съдиите и в отговор на препоръките на Европейската комисия по Механизма за сътрудничество и проверка.³ Комисията наблюдава състоянието на върховенството на правото в България и Румъния от момента на тяхното присъединяване към ЕС заради липсата на резултати от реформите на правосъдните системи, системни проблеми с независимостта на съда и липсата на видими резултати в борбата с корупцията и организираната престъпност.

През декември 2015 г., веднага след гласуване на промените в Конституцията, министърът на правосъдието Христо Иванов подаде оставка, а партия ДСБ (част от Реформаторския блок и управляващата коалиция) заяви, че преминава в опозиция, но без самият Реформаторски блок да излиза от правителството. През май 2016 г. партия АБВ напусна управляващата коалиция, като оттегли и своите представители в правителството.

На 25 октомври 2015 г. бяха проведени редовни местни избори, при които представителите на партия ГЕРБ укрепиха позициите си в местната власт на повечето места в страната и беше отбелязано отстъпление от страна на партиите БСП и ДПС.

Заради продължаващия военен конфликт в Сирия и нестабилността в други държави от Близкия Изток от 2013 г. към Европа, включително и към България, има засилен приток на бежанци и мигранти. През 2013, 2014 и 2015 г. броят на лицата, които са потърсили бежански статут или друга форма на международна закрила в България, значително нарасна – през 2015 г. те са били 20 391 души, което е 15 пъти повече спрямо броя на лицата, които са потърсили бежански статут и международна закрила през 2012 г. (1387 души).⁴

Първоначално засиленият приток на бежанци и мигранти постави пред българските власти остър хуманитарен проблем – първите мерки на правителството през есента на 2013 г. бяха насочени към осигуряване на места за настаняване, храна и медикаменти за мигрантите. В следващите две години се очертаха проблеми, свързани с политиките за интеграция на мигрантите – осигуряването на достъп до образование, до пазара

² Закон за изменение и допълнение на Конституцията на Република България, обн., ДВ, бр. 100 от 18 декември 2015 г.

³ Европейската комисия установи Механизъм за сътрудничество и проверка на напредъка на България по конкретни показатели в областта на съдебната реформа и борбата с корупцията и организираната престъпност на 13 декември 2006 г. със свое решение С (2006) 6570 final; решението и годишните доклади за напредъка на България са достъпни в интернет (<http://ec.europa.eu/cvm/>).

⁴ Информация на Държавната агенция за бежанците към Министерски съвет за лицата, потърсили закрила, и за приетите решения за периода 01.01.1993 – 30.04.2016 г., взета на 01.06.2016 г. от сайта на Агенцията (<http://www.ares.government.bg/?cat=8>).

на труда, до гражданство и до здравеопазване. Заради слаборазвитите обществени политики в тези области през 2015 г. България беше класирана на 31-во място от 38 участващи държави в международно сравнително изследване на интеграционните политики (MIPEx). Индексът оценява високо факта, че в България има предвидени законодателни гаранции за защита от дискриминация и създаден специализиран орган (Комисия за защита от дискриминация), но също така посочва, че мигрантите, които са станали жертва на дискриминация, не ги използват поради ограничената държавна подкрепа и липсата на средства.⁵

През последните три години мигрантите бяха интензивно преследвани от наказателноправната система на страната – в България незаконното преминаване през границата е престъпление по смисъла на чл. 280 от Наказателния кодекс и през 2014 г. беше третото най-наказвано престъпление в страната след престъпленията против собствеността (кражби) и престъпленията по транспорта и съобщенията (шофиране след употреба на алкохол). През 2014 г. за незаконно преминаване през границата бяха осъдени 4195 души, или 13% от осъдените лица за същата година.⁶

През 2015 и началото на 2016 г. в политиката и медиите проблемът със засиления приток на бежанци и мигранти беше представян главно като проблем пред националната сигурност, а основната публична инвестиция беше насочена към разполагане на повече полиция и изграждане на ограда по границата с Турция.

От началото на управлението на второто правителство на ГЕРБ (ноември 2014 г.) до момента на провеждане на проучването (април – май 2016 г.) на няколко пъти общественото внимание беше фокусирано върху скандали, съдържащи елементи на расизъм, дискриминация и реч на омразата, които бяха насочени или срещу роми, или срещу мигранти.

На 7 декември 2014 г. след инцидент с екип на „Спешна помощ“ в квартал, населен предимно с роми, министърът на здравеопазването Петър Москов написа във Фейсбук профила си следното: „Дотук с приказките за това кой какви права има. Ако някой е избрал да живее като скот, получава и правото да бъде третиран като скот. От утре екипи на спешна помощ ще влизат само след постигнато споразумение с лидери на мнение на общността за персонализираната отго-

ворност за поведението на въпросната популация, колкото е възможно и ако е възможно, с полиция. С моя заповед ще сваля отговорността за тези решения от регионалните центрове и екипи, отговорността ще е моя и на заместника ми. Моля, не очаквайте от мен политическа коректност по темата“. На следващия ден изказването му беше осъдено с декларация от политическа партия „Дром“, а в своя декларация Българският хелзинкски комитет (БХК) го определи като расистко. Парламентарната група на ДПС поиска оставката на министъра със специална декларация, а в изказвания на депутати от ДПС думите на министъра бяха определени като „език на омразата“ и като нарушение на Конституцията. По-късно ДПС обяви, че по същия повод ще поиска и вот на недоверие към правителството, но не предприе действия в тази посока.

На 17 декември 2014 г. от трибуната на Народното събрание и в защита на позицията на министър Москов народният представител и председател на политическа партия НФСБ Валери Симеонов нарече ромите „...нагли, самонадеяни и озверели човекоподобни, изискващи право на заплата, без да работят, искащи болници по болест, без да са болни, детски за деца, които играят с прасетата на улицата, и майчински помощи за жени с инстинкта на улични кучки“. Някои медии определиха изказванията на Валери Симеонов като първи случай на расистко говорене от трибуната на Народното събрание.⁷ По този повод БХК изпрати сигнал до прокуратурата, с който поиска лидерът на НФСБ да бъде разследван за престъпление по чл. 162, ал. 1 от НК. В писмото си БХК осъжда и действията на председателя на Народното събрание Цецка Цачева, която е позволила расистки изказвания от трибуната на Народното събрание, без да се намеси, каквото право има според вътрешните правила. В писмото на БХК се казва, че „до този момент не сме се сблъскали с подобно отровно расистко, подстрекателско и вулгарно изказване, направено от високата трибуна на Народното събрание“. Зачестилите случаи на реч на омразата предизвикаха и реакцията на посолството на САЩ, което в свое изявление от 18 декември 2014 г. изрази дълбока загриженост относно проявите на „етническа нетолерантност“ и заяви: „Тъжно е да станем свидетели на публичен дебат, отровен от реч, която трябва да е неприемлива в едно модерно, демократично общество...“.

На 18 февруари 2016 г. бТВ разпространи репортаж със заглавие „Мъж от Ямбол залавя имигранти с голи

⁵ Всички данни от Индекса на интеграционните политики за 2015 г. са достъпни в интернет (<http://www.mipex.eu/bulgaria>).

⁶ Данните за осъдените лица са на Националния статистически институт, взети на 01.06.2016 г. от сайта на Института (<http://www.nsi.bg>).

⁷ В този смисъл вж. статията на Татяна Ваксберг „Вратата, която Москов отвори“, публикувана на 18.12.2014 г. на сайта на „Дойче Веле“ (<http://www.dw.com>).

ръце. Динко Вълев смята, че по границата трябва да има доброволни отряди“, в който се разказва, че въпросният Динко Вълев през последните няколко месеца е задържал най-малко 20 души сирийски бежанци близо до село Долно Ябълково на границата с Турция. На 22 февруари 2016 г. Асоциацията на европейските журналисти (АЕЖ) изпрати открито писмо до БТВ, повдигащо въпросите дали репортажът отговаря на критериите за професионална журналистика, дали това е официалната позиция на телевизията и защо водещият на предаването и репортерката възхваляват „използването на физическо насилие, смъртни заплахи, набеждаване в тероризъм, незаконно лишаване от свобода и език на омразата, представяйки лицето Динко Вълев като супергерой“. На 7 март 2016 г. БХК изпрати сигнал до прокуратурата и по този повод, като в него беше посочено, че репортажът съдържа данни за множество престъпления, извършени от Динко Вълев спрямо чужденци, търсещи убежище (физическа саморазправа, заплахи за убийство), както и че внушава страх, презрение и ненавист към търсещите убежище. В медиите се появи информация, че по случая е започнала прокурорска проверка, но към момента няма данни за развитие.

На 10 април 2016 г. в интернет сайт за споделяне се появи видеоклип, показващ нов случай на незаконно задържане на мигранти, този път в района на с. Звездец, Малко Търново, от групата на Петър Низамов. В своята първоначална реакция на новината министър-председателят благодари на т.нар. „доброволци“, като каза, че „държавата е наша, обща и всеки, който помогне (на Гранична полиция – б.а., И.И.), само едно „благодаря“ заслужава“. След като редица национални и чуждестранни медии квалифицираха случаите на саморазправа с имигранти като престъпление, а не като проява на подкрепа за полицията, министър-председателят заяви, че е бил цитиран неправилно.⁸ Малко по-късно Районната прокуратура в Малко Търново разпореди задържане на Петър Низамов и образува наказателно производство за разследване на противозаконно лишаване от свобода на трима афганистански граждани – престъпление по чл. 142а, ал. 1 от НК.

По отношение на разпространението на речта на омразата в своя доклад за състоянието на основните права на човека в България през 2015 г. БХК отбелязва, че през 2015 г. има отстъпление от политиките, целящи подобрене по отношение на речта на омразата, условията в затворите и дискриминацията. Специално по

отношение на речта на омразата БХК установява следното: „Словото на омраза към етнически, религиозни и сексуални малцинства, както и към бежанци и мигранти, продължи да е силно изразено в много медии, а отношението към маргинализираните групи като цяло бе стереотипно и отрицателно. Много медии продължиха да отразяват безкритично позициите на неонацистки организации. Наблюдавахме материали, подтикващи и призоваващи към насилие и саморазправа с хора, принадлежащи (или „заподозрени“ в принадлежност) към ЛГБТ общността. Телевизията на партия „Атака“ – „Алфатв“, продължи системно да подстрекателства към омраза и нетърпимост на расистка и ислямофобска основа. Макар че това следва да бъде санкционирано както съобразно медийното законодателство, така и съобразно Наказателния кодекс, такава санкция никога не ѝ е била налагана. Расистките и ксенофобски подстрекателства бяха всекидневие и в предаванията на телевизия „Скат“ на партия „Национален фронт за спасение на България“, която е част от управляващата коалиция“⁹.

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ЗА „РЕЧ НА ОМРАЗАТА“, ИЗПОЛЗВАНО ЗА ЦЕЛИТЕ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Изразът „реч на омразата“, който ще използваме в доклада по-долу, представлява дословен превод на български език на английския израз hate speech. В същия смисъл на български език се използват още изразите „език на омразата“, „слово на омразата“, „враждебна реч“.

В документи на международни организации се съдържат различни определения на речта на омразата, като по-специално две от тях бяха взети предвид при подготовката на изследването през 2013 и 2016 г.

През 1997 г. Комитетът на министрите към Съвета на Европа определи речта на омразата като „понятие, което покрива всички форми на изразяване, които разпространяват, подбуждат, насърчават или оправдават расовата омраза, ксенофобията, антисемитизма или други форми на омраза, основани на нетолерантност, включително нетолерантност, изразена чрез агресивен национализъм и етноцентризъм, дискриминация или

⁸ Вж. статията на Биляна Рилска „Политиците за гражданските арести по границата“, публикувана на 12.04.2016 г. във в. „Дневник“ (<http://www.dnevnik.bg>).

⁹ Български хелзинкски комитет, Правата на човека в България през 2015 г., с. 69 – 70. Докладът е взет на 01.06.2016 г. от сайта на БХК (<http://www.bghelsinki.org/bg/publikacii/dokladi-na-bhk/godishni-dokladi-za-pravata-na-choveka/>).

враждебност срещу малцинствата, мигрантите и хората от имигрантски произход¹⁰.

През март 2016 г. Европейската комисия срещу расизма и нетолерантността към Съвета на Европа (ECRI) разпространи своя Препоръка №15 по отношение на общата политика за борба с речта на омразата, в която даде следното определение: „За целите на тези общи препоръки [...] под реч на омразата се разбира проповядване, насърчаване или подбуждане в каквато и да е форма към охулване, омраза или злепоставяне на човек или група хора, както и всяка форма на тормоз, обида, насаждане на негативни представи, стигматизация или заплаха по отношение на такива хора или групи хора, и оправдаването на всички посочени по-горе видове изразяване на основата на „раса“, цвят на кожата, произход, национална или етническа принадлежност, възраст, увреждане, пол, полова идентичност, сексуална ориентация и други личностни характеристики или положение“¹¹.

В същата препоръка Европейската комисия срещу расизма и нетолерантността отбеляза още, че „речта на омразата може да приеме формата на публично отричане, банализиране, оправдаване или опрощаване на престъплението геноцид, на престъпленията против човечеството или на военните престъпления, за които по съдебен ред е установено, че са се случили, както и на възхваляването на лица, които са осъдени за извършването на такива престъпления“.

И двете цитирани по-горе определения покриват широк кръг от явления и поради използването на множество специализирани термини не са подходящи като основа за национално представителни проучвания на обществените нагласи. По тази причина в проведените досега три проучвания не е използвано самото понятие „реч на омразата“, а описателно определение, което покрива основната част от хипотезите, а именно: „изрази, които се използват в публичното пространство и изразяват неодобрение, омраза или агресия спрямо представители на различни малцинствени групи“.

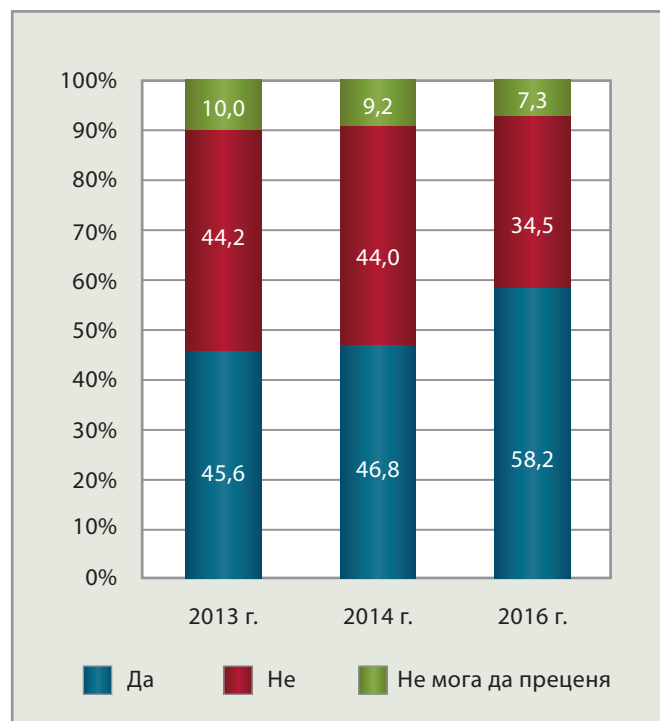
Използваното тук понятие за реч на омразата е по-тясно от определенията на Съвета на Европа и на Европейската комисия срещу расизма и нетолерантността, защото засяга само речта на омразата, изразена чрез слово, но не и чрез други форми на изразяване, и не

покрива хипотезите на отричане, оправдаване или възхваляване на геноцид, престъпления срещу човечеството и военни престъпления, както и на оправдаване и възхваляване на извършители на такива престъпления.

РАЗПРОСТРАНЕНИЕ НА РЕЧТА НА ОМРАЗАТА

Речта на омразата е широко разпространено явление в България. То е трайно установено като елемент от общественото говорене, а през последните две години значението му нараства. В периода 2013 – 2014 г. около половината от респондентите (46%) съобщават, че през последните 12 месеца са чували изказвания, които изразяват неодобрение, омраза или агресия спрямо представители на етнически, религиозни или сексуални малцинства. През 2016 г. честотата на съобщаване за срещането на такива изказвания нараства с около 11% спрямо 2014 г. и делът на респондентите, които съобщават, че са чували реч на омразата, се покачва до 58%.

Фиг. 1. Честота на срещане на реч на омразата

Въпрос: През последните 12 месеца чували ли сте в публичното пространство изказвания, които изразяват неодобрение, омраза или агресия спрямо представители на етнически, религиозни или сексуални малцинства?

¹⁰ Комитет на министрите към Съвета на Европа, Препоръка № R (97) 20 за „речта на омразата“, 1997 г.

¹¹ ECRI, General Policy Recommendation No 15 on combating hate speech, adopted on 8 December 2015, взета на 01.06.2016 г. от сайта https://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/activities/GPR/EN/Recommendation_N15/REC-15-2016-015-ENG.pdf (преводът от английски език е на автора).

Млад мъж, малък град:

„Нормално е [да сме чували реч на омразата], защото е често срещано явление... В момента това е като модерно.“

Учителка, областен град:

„Лошото е, че успехът вече е свързан с агресия. Не можеш да успееш, без да си агресивен. Оттам тръгват нещата. И това се толерира.“

Жена от ромски произход, София:

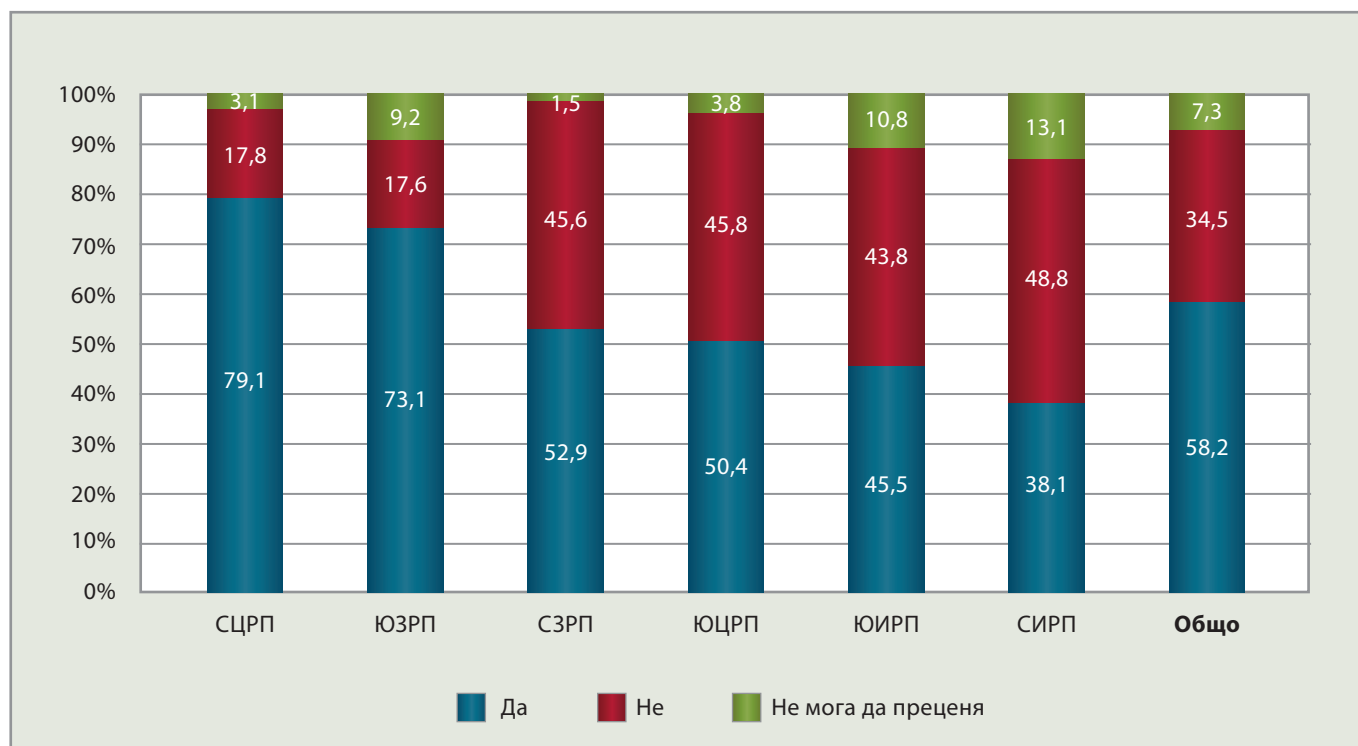
„Кача се в такси. Кажа: „Факултета“. А те: „Ама не те ли е страх при тия цигани?!“

Съществува определена корелация между съобщаването за срещане на реч на омразата и етническият произход, образователното ниво, региона и типа на населеното място по местоживеене на респондентите. Респондентите, които се самоопределят като роми, съобщават значително по-често от средното за страната,

че през последните 12 месеца са чували изказвания, които представляват реч на омразата – 70% от респондентите, които се самоопределят като роми, са чували такива изказвания спрямо средно за страната 59%. При респондентите, които се самоопределят като турци, този дял е по-нисък от средното за страната – 47% от тях през последните 12 месеца са чували изказвания, които представляват реч на омразата. Това беше констатирано и при двете предишни изследвания през 2013 и 2014 г. и най-вероятно се дължи на факта, че турците са обособени в затворени общности в отделни региони на страната и заради езиковата бариера може да се предположи, че не гледат българска телевизия толкова често, колкото останалата част от населението.

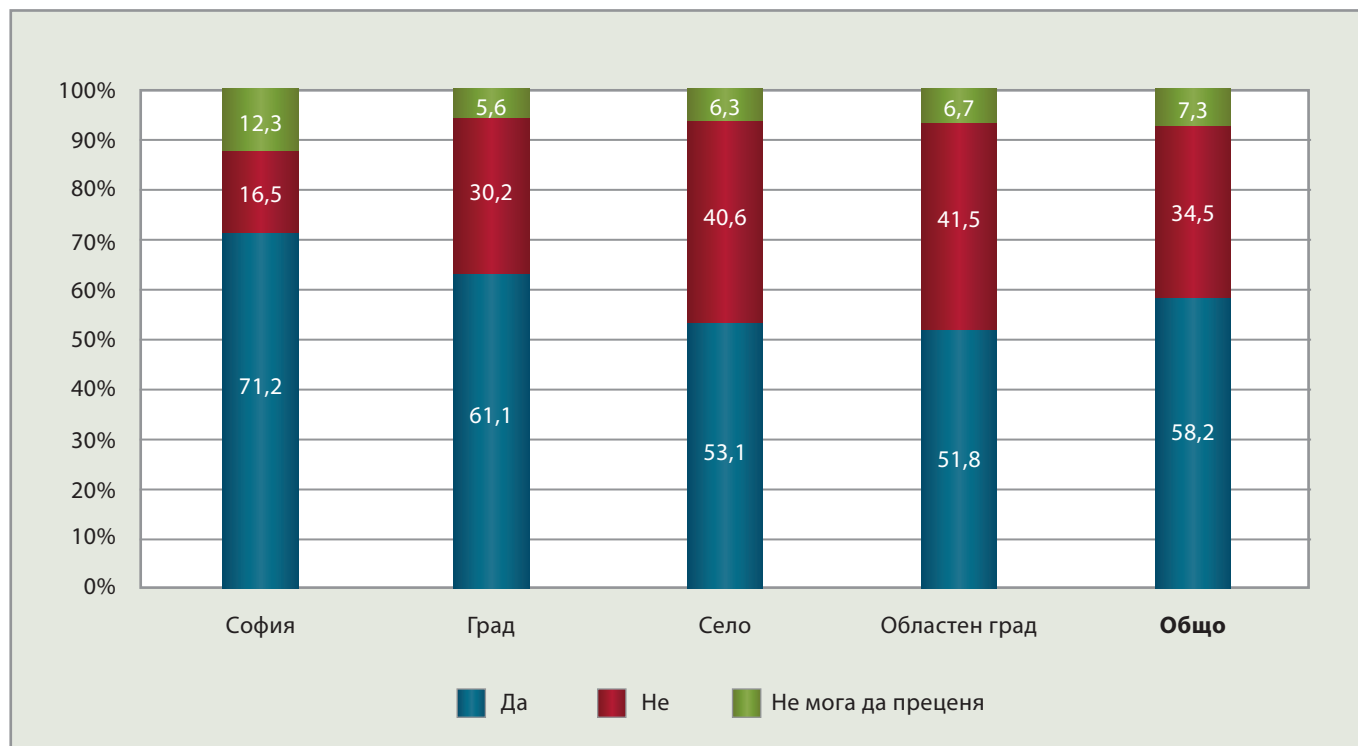
Респондентите от Северния централен район и Югозападния район съобщават много по-често от средното за страната, че през последните 12 месеца са чували изказвания, които изразяват неодобрение, омраза или агресия спрямо представители на етнически, религиозни и сексуални малцинства. Респондентите от София и респондентите с висше или полувисше образование съобщават, че са чували такива изказвания, много по-често от респондентите с по-ниско образование и от жителите на селата и областните центрове.

Фиг. 2. Влияние на регионалните различия върху честотата на срещане на реч на омразата

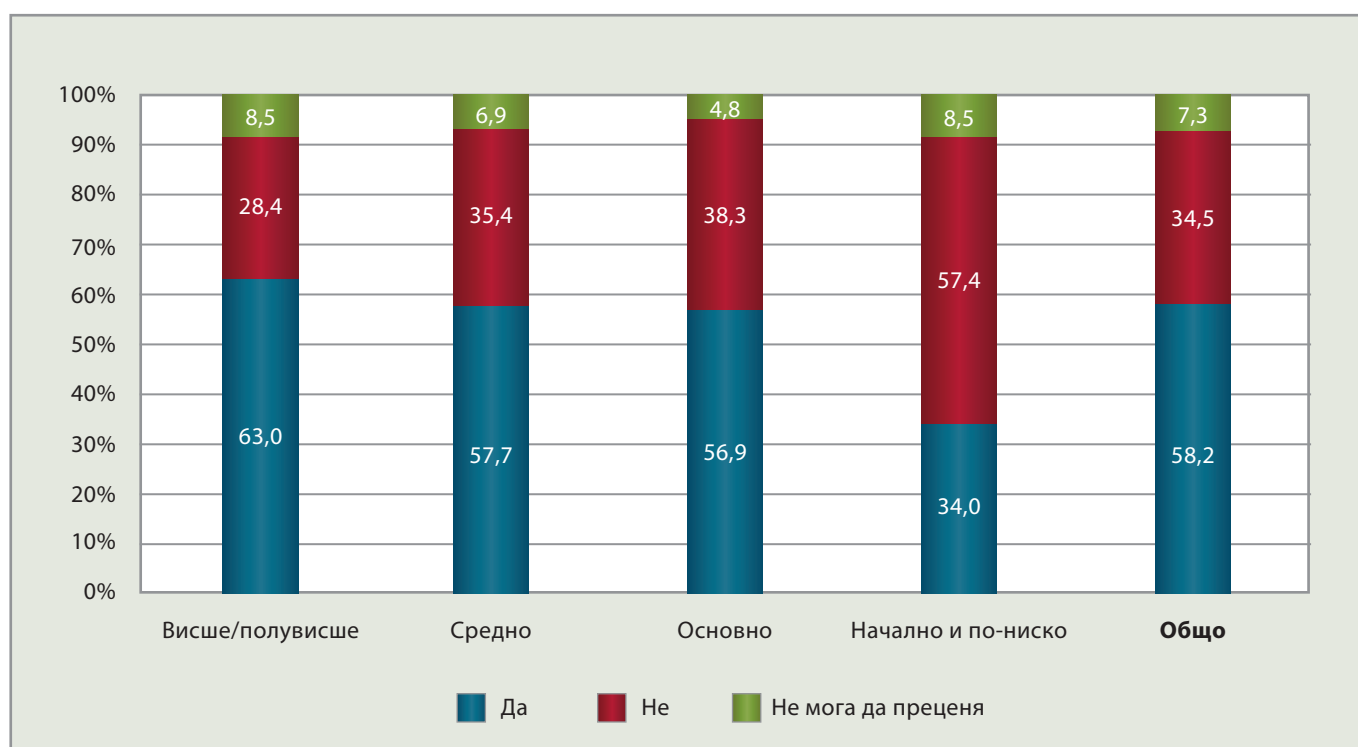
Въпрос: През последните 12 месеца чували ли сте в публичното пространство изказвания, които изразяват неодобрение, омраза или агресия спрямо представители на етнически, религиозни или сексуални малцинства?

Фиг. 3. Влияние на градската среда върху честотата на срещане на реч на омразата

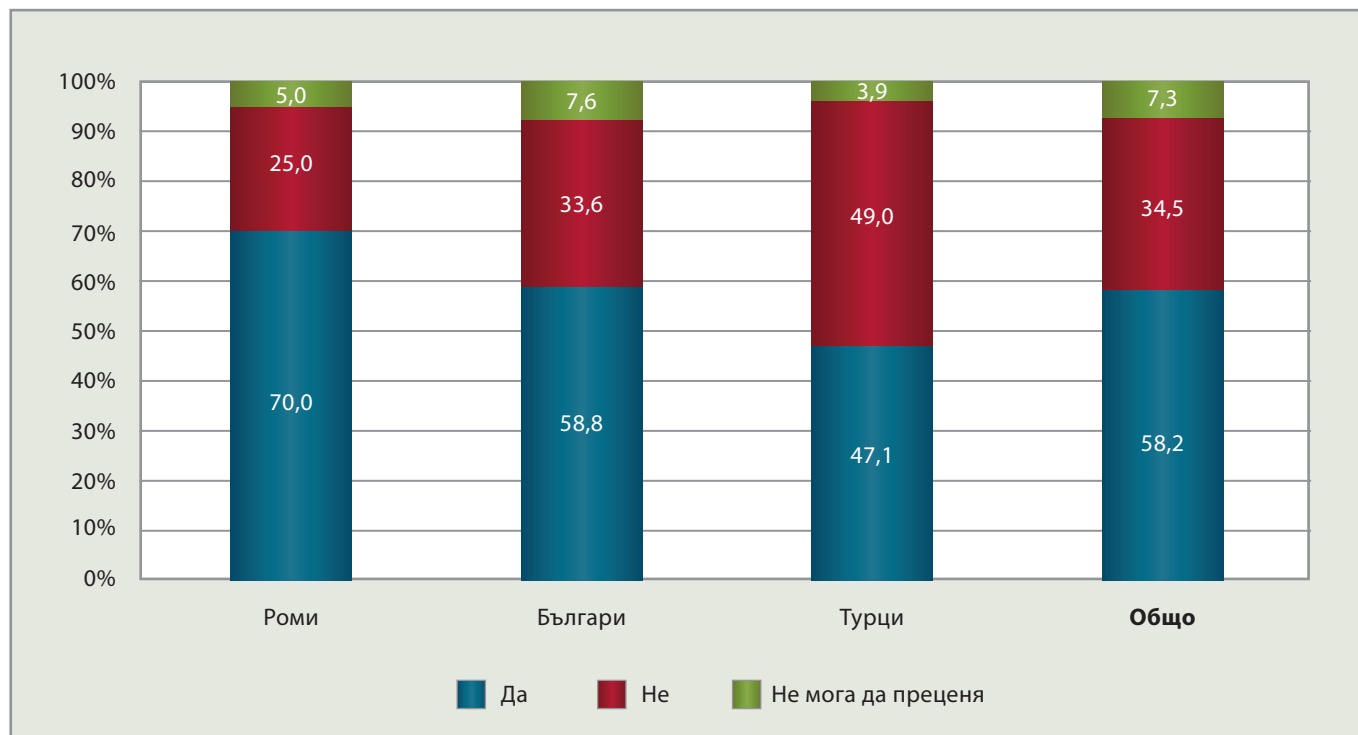

Въпрос: През последните 12 месеца чували ли сте в публичното пространство изказвания, които изразяват неодобрение, омраза или агресия спрямо представители на етнически, религиозни или сексуални малцинства?

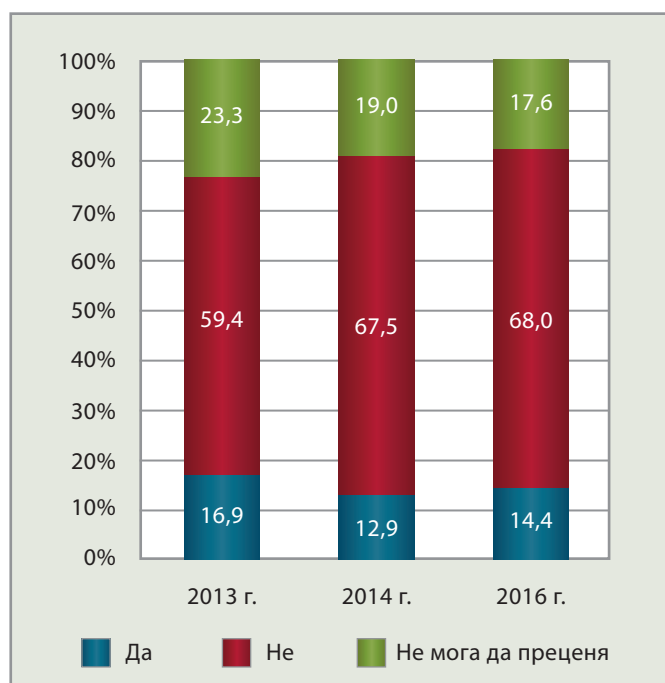
Фиг. 4. Влияние на образованието върху честотата на срещане на реч на омразата

Въпрос: През последните 12 месеца чували ли сте в публичното пространство изказвания, които изразяват неодобрение, омраза или агресия спрямо представители на етнически, религиозни или сексуални малцинства?

Фиг. 5. Влияние на етническата принадлежност върху честотата на срещане на реч на омразата

Въпрос: През последните 12 месеца чували ли сте в публичното пространство изказвания, които изразяват неодобрение, омраза или агресия спрямо представители на етнически, религиозни или сексуални малцинства?

Фиг. 6. Срещане на най-крайни форми на речта на омразата

Въпрос: Чували ли сте изказване на политик или журналист, според което физическото насилие или повреждането на имуществото на роми, хомосексуални или чужденци е правилно или добро поведение, или е по-слабо укоримо, отколкото ако е насочено към българи?

През 2013, 2014 и 2016 г. между 14 и 17% от респондентите съобщават, че са чували изказвания на политици и журналисти, които съставляват най-крайни форми на речта на омразата и внушават, че физическото насилие и повреждането на имущество на роми, чужденци или хомосексуални е правилно или по-слабо укоримо поведение в сравнение с агресивни актове, насочени срещу българи.

СРЕЩАНЕ НА ПОНЯТИЕТО „РЕЧ НА ОМРАЗАТА“

За първи път в проучването през 2016 г. беше включен въпрос, който съдържа само понятието „реч на омразата“, като направихме допускането, че резултатите ще бъдат показателни за наличието на обществени политики за противодействие на явлението, т.е. ако респондентите са чували и разпознават етикета „реч на омразата“, значи могат да различат и самото явление от останалото говорене и имат идея за неговата обществена опасност. Резултатите показват, че респондентите са поравно разделени между такива, които съобщават, че са чували изразите „реч на омразата“, „език на омразата“

или „враждебна реч“ (46%), и такива, които съобщават, че не са чували нито един от тези изрази (46%); 8% не могат да преценят.

По-често от средното за страната съобщават, че са чували израза „реч на омразата“, живеещите в София (58% спрямо средно за страната 46%) и съответно живеещите в Югозападния район (54% от тях при средно за страната 46%), хората на възраст от 30 до 44 години (56% от тях съобщават, че са чували израза „реч на омразата“, спрямо средно за страната 46%) и хората с висше или полувисше образование (56% от тях спрямо средно за страната 46%).

Делът на респондентите, които са чували израза „реч на омразата“, е много по-нисък сред тези, които се самоопределят като турци или като роми – съответно 30 и 32% от тях са чували израза „реч на омразата“ при средно за страната от 46%. Разпознаването на термина е пониско и сред хората с начално и по-ниско образование (само 19% от тях са чували израза „реч на омразата“), сред хората с основно образование (35%), сред живеещите в Североизточния район (33%) и Южния централен район (38%) и сред респондентите на възраст над 60 години (41% при средно за страната от 46%).

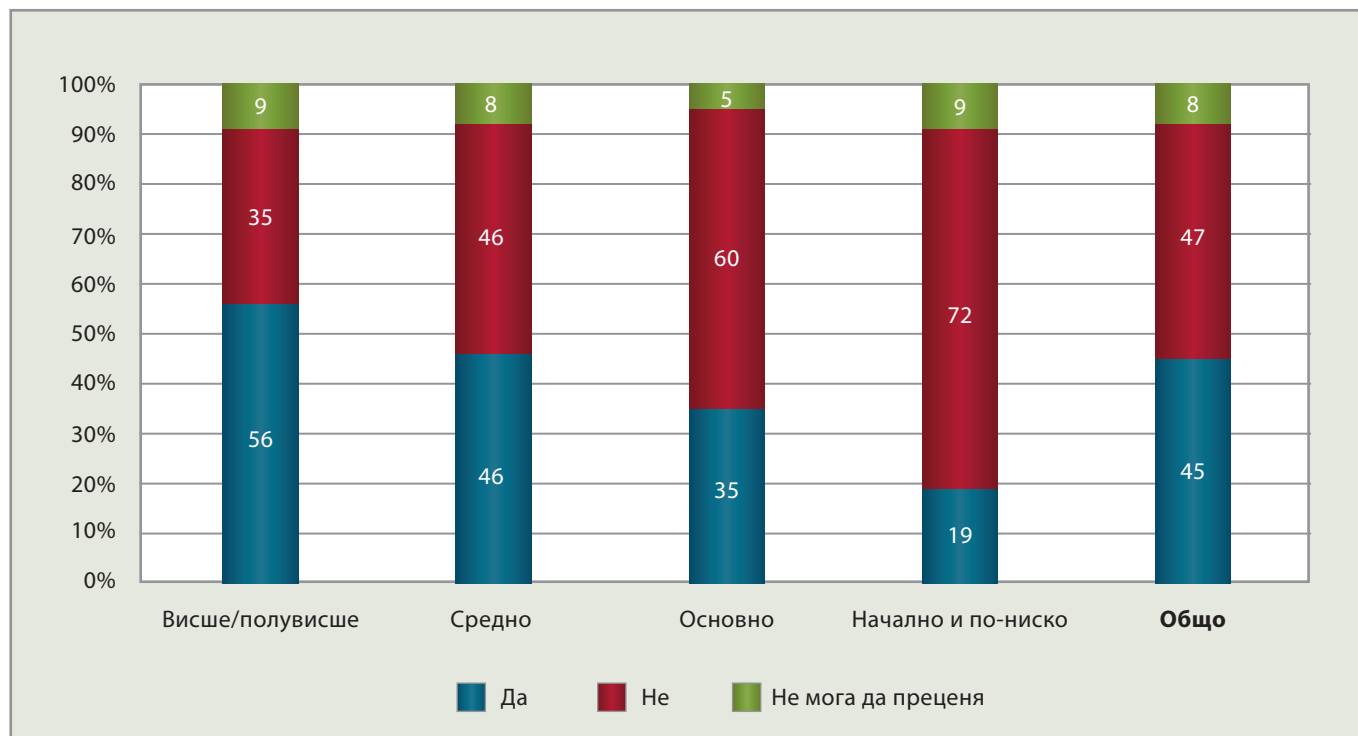
Ако две трети от респондентите, които се самоопределят като роми или като турци, не са чували изобщо изразите „език на омразата“, „реч на омразата“ или

Мъж от ромски произход, София:
 „Таксиметров шофьор съм. И съм малко по-мургав. Подминават ме хората и чуваш понякога: „Няма да се возим при тоя мангал.““

„враждебна реч“, това указва или за отсъствие на целенасочена публична политика за противодействие на речта на омразата, или за нейното ограничено приложно поле.

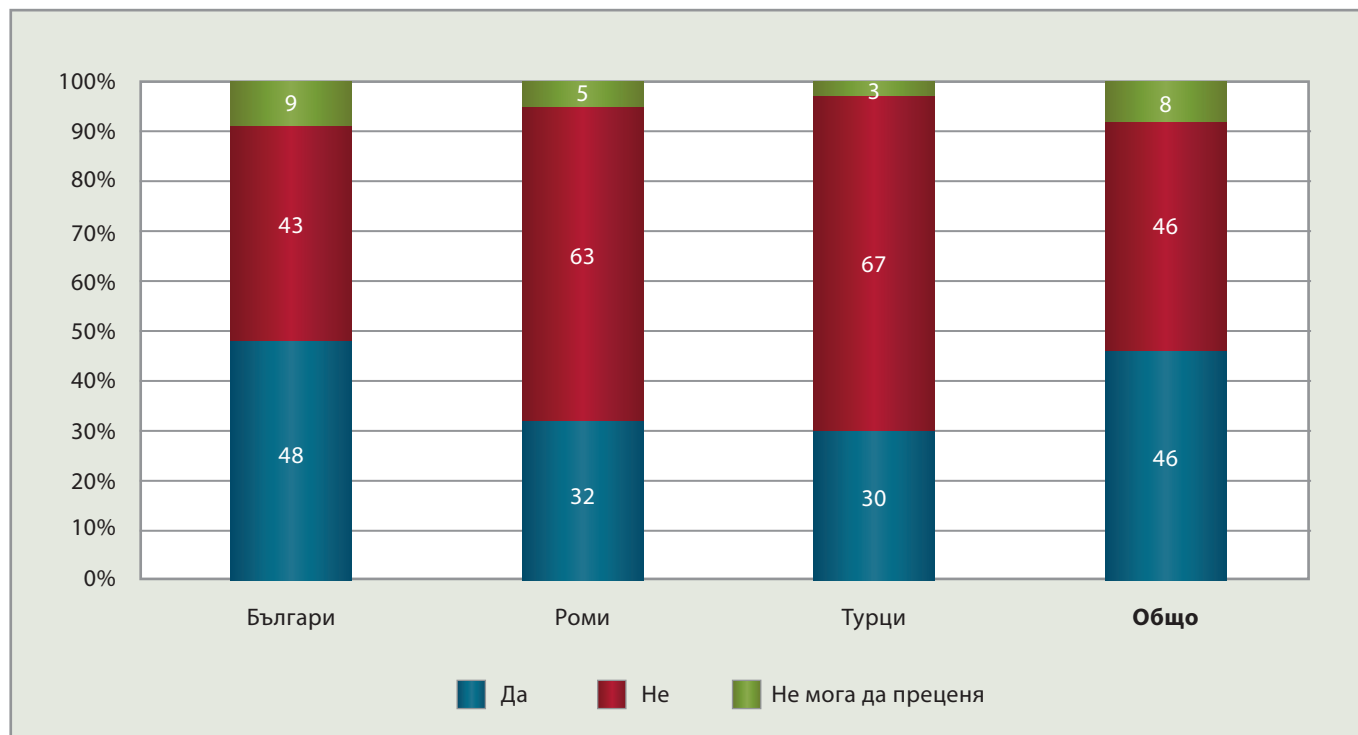
Във фокус групите с младежи, учители и роми, проведени в рамките на изследването, участниците не можаха да посочат нито един политик, магистрат или държавен служител, който да се е противопоставил на употребата на реч на омразата, да е обяснил, че в своите най-остри форми тя представлява престъпление и има общественоопасни последици. В рамките на фокус групата с учители бяха изтъкнати единствено имената на БХК и на неговия председател Красимир Кънев като застъпници против използването на реч на омразата. Едновременно с това обаче във фокус групата се породиха дискусия „за“ и „против“ работата на БХК. Може да се направи изводът, че е силно ограничен кръгът от хора и организации, които са склонни да се противопоставят на речта на омразата и на свързаните с нея дискриминации.

Фиг. 7. Срещане на понятието „реч на омразата“ – влияние на образованието

Въпрос: Чували ли сте някой от изразите „език на омразата“, „реч на омразата“ или „враждебна реч“?

Фиг. 8. Срещане на понятието „реч на омразата“ – влияние на етническата принадлежност

Въпрос: Чували ли сте някои от изразите „език на омразата“, „реч на омразата“ или „враждебна реч“?

нация и престъпления от омраза, а който го направи в тази среда, рискува неодобрение.

Респондентите, които са чували изразите „реч на омразата“, „език на омразата“ или „враждебна реч“, разпознават в тях по-често стремеж за нанасяне на обида и за внасяне на раздор и разделение между хората, отколкото мотив за неравно третиране. Според най-голям дял от респондентите (63%) изразът „реч на омразата“ означава „агресивни изказвания, които целят да обидят или да уязвят тези, срещу които са насочени“; значително по-малко (43%) са тези, които възприемат израза „реч на омразата“ като „изказвания, които насърчават различно отношение към хората заради тяхната различна раса, произход или убеждения“. И в трите проведени фокус групи за целите на това изследване (с младежи, учители и роми) участниците не различават обидата в междуличностните отношения от публичната употреба на реч на омразата.

месеца, огромната част (91,5%) съобщават, че са чували реч на омразата, насочена срещу роми, и в това отношение през периода 2013 – 2016 г. почти няма промяна.

През 2013 г. респондентите най-често съобщаваха за реч на омразата срещу три обществени групи – роми, турци и хомосексуални; през 2014 г. към тези групи се прибавиха мюсюлманите и чужденците, а през 2016 г. виждаме, че мюсюлманите и чужденците са вече трайно установени като жертви на речта на омразата, като през 2016 г. респондентите, които са чували реч на омразата срещу мюсюлмани, са дори малко повече от тези, които са чували реч на омразата срещу турци.

Значително се увеличава делът на респондентите, които са чували през последната година изказвания, които изразяват неодобрение, омраза или агресия срещу мюсюлманите – от 10,6% през 2014 г. до 38% през 2016 г.

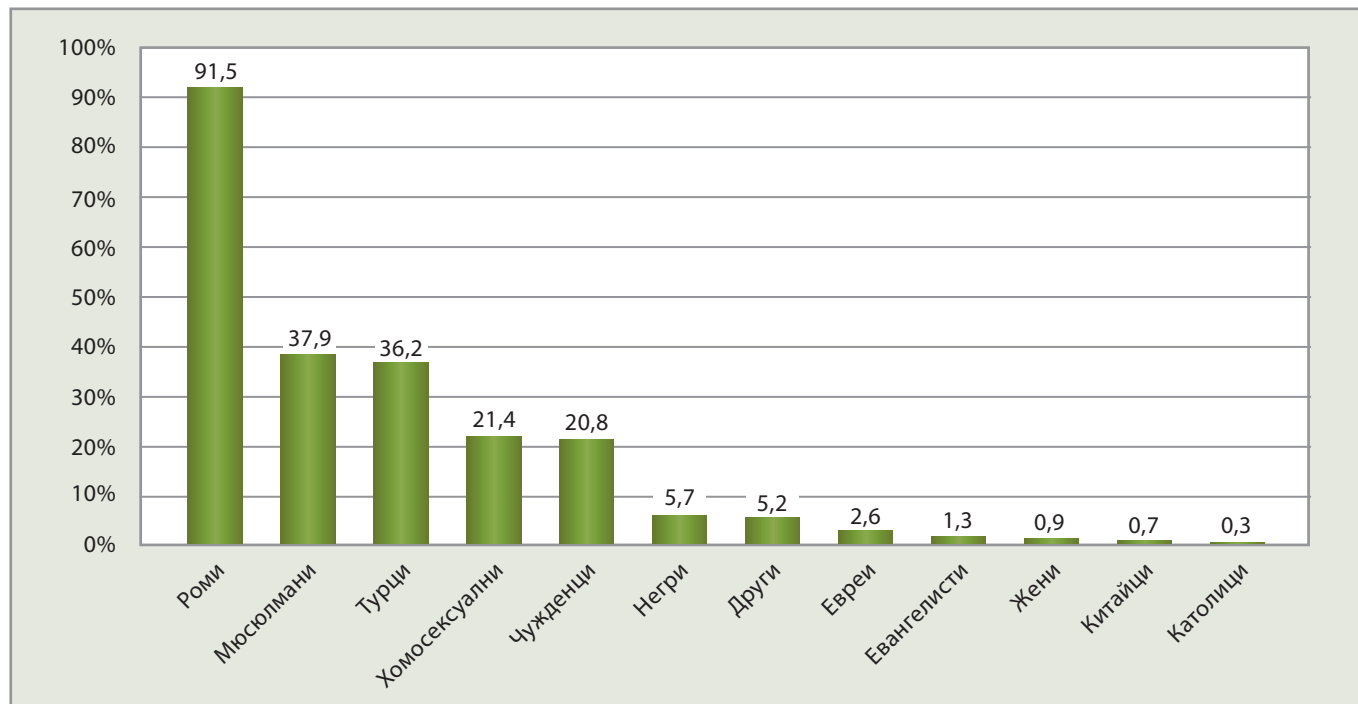
ОБЕКТИ НА РЕЧТА НА ОМРАЗАТА

Ромите продължават да бъдат възприемани най-често като обект на речта на омразата – от тези, които са чували реч на омразата през последните 12

Учителка, областен град:

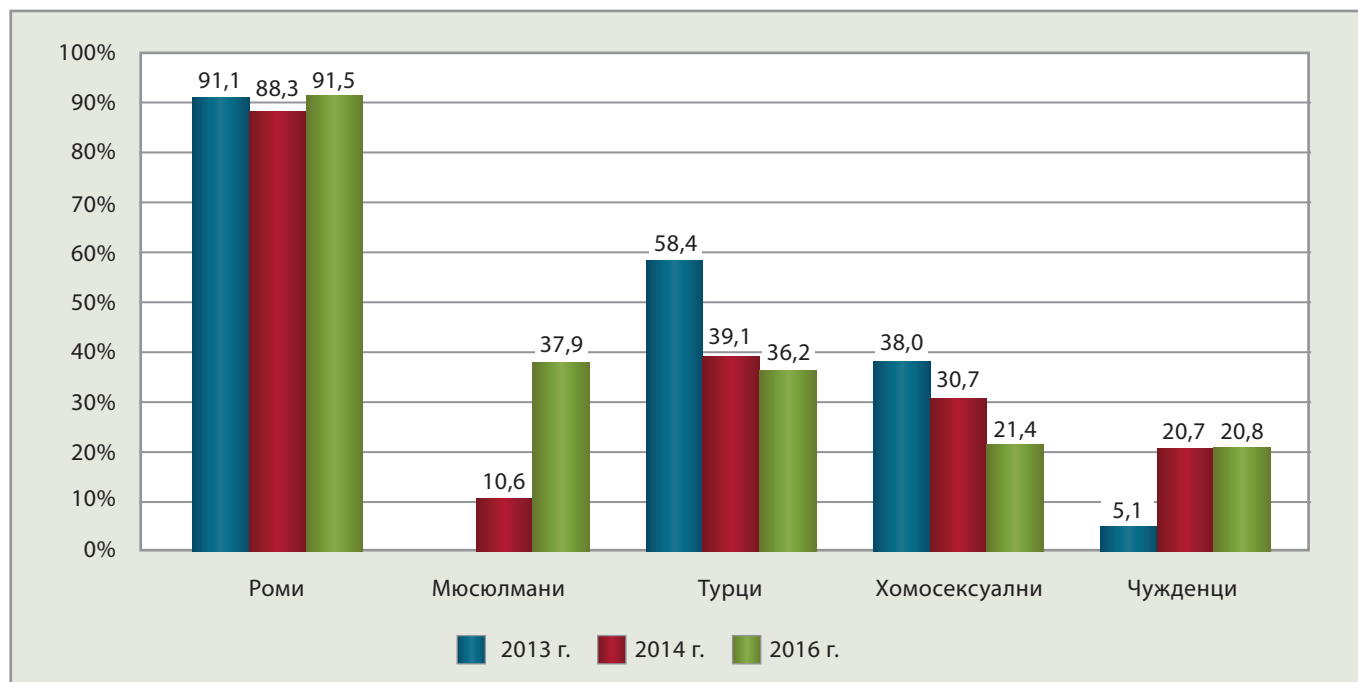
„В нашето училище и в този квартал българите са малцинство. И си тлее определена неприязън към българите. Обикновено българите са обвинявани в расизъм, но те (ромите) също си имат негативно отношение към българите.“

Фиг. 9. Обекти на речта на омразата

Въпрос: Ако „Да“, срещу кого сте чували най-често изказвания, които изразяват неодобрение, омраза или агресия?

Фиг. 10. Динамика при основните обекти на речта на омразата

Въпрос: Ако „Да“, срещу кого сте чували най-често изказвания, които изразяват неодобрение, омраза или агресия?

Между 2013 и 2016 г. има значително намаляване на броя на респондентите, които съобщават, че са чували реч на омразата срещу турци – от 58 (2013 г.) до 21% (2016 г.), както и на тези, които са чували реч на омразата срещу хомосексуалните – от 38 (2013 г.) до 21% (2016 г.).

ПОПУЛЯРНОСТ НА ОТДЕЛНИ НЕГАТИВНИ ПРЕДСТАВИ СПРЯМО МАЛЦИНСТВЕНИ ГРУПИ

Обострят се негативните представи за различните изследвани обществени групи – ако през 2013 и 2014 г. най-голям дял от респондентите са отговорили, че не асоциират с думата „престъпник“ нито една от представените обществени групи (съответно 38 и 42% от анкетираните), през 2016 г. този дял пада до 30%.

И през 2016 г. ромите продължават да бъдат трайно асоциирани с негативни представи – 33% от респондентите асоциират „ром“ с „престъпник“, а почти толкова асоциират „престъпник“ с „политик“. Има значително покачване на дела от респонденти, които асоциират „ром“ с „престъпник“ – през 2013 и 2014 г. тази асоциация се прави от една пета от респондентите, а през 2016 г. вече една трета от тях съобщават, че правят такава асоциация. Значително покачване има и при броя на респондентите, които асоциират „имигрант/бежанец“ с „престъпник“ – делът на отговорилите положително се покачва от 6% през 2014 г. на 19% през 2016 г.

Млада жена от ромски произход, малък град:

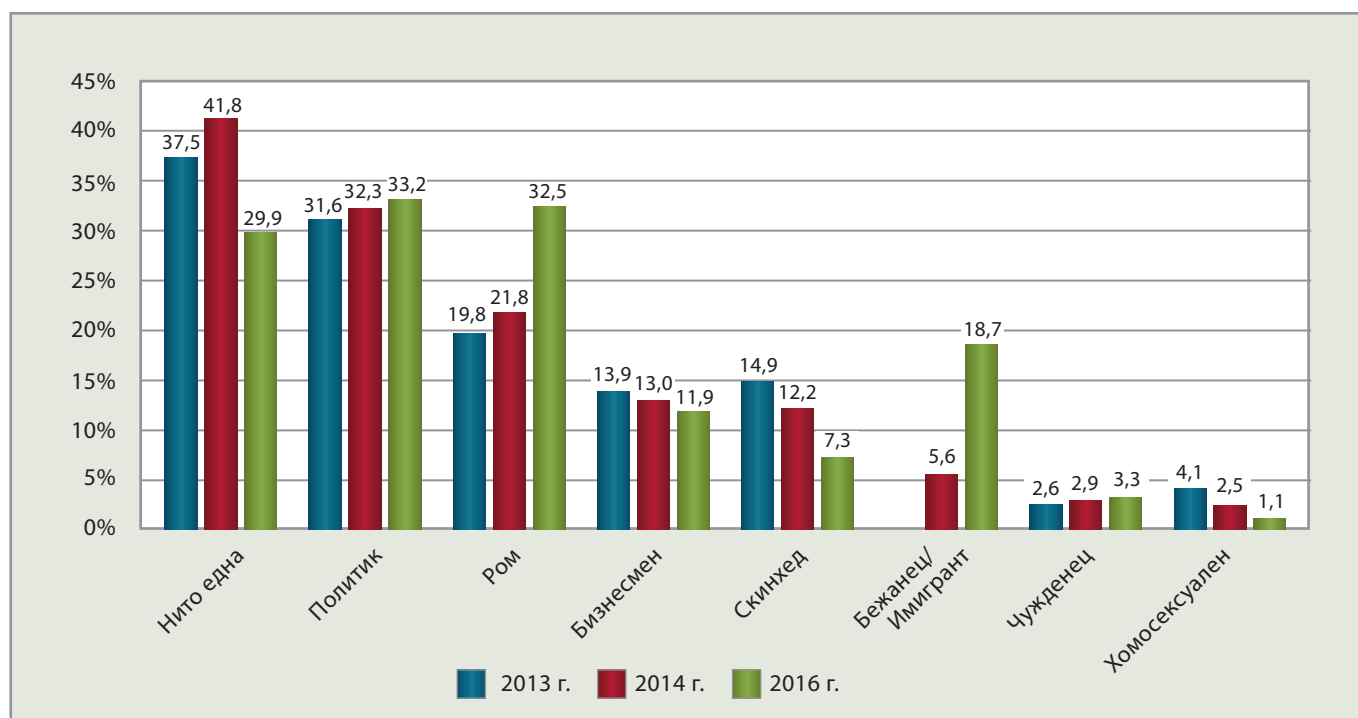
„Учителката отдели циганите на една страна, а българите – на друга, и каза: „Те са цигани, те имат въшки“ – а ние нямахме.“

Жена от ромски произход, София:

„В работата [чистачка в публичен сектор]... държавните служители много говорят срещу циганите. Например за ДДС тегленията обвиняват циганските фирми, но счетоводителите са българи.“

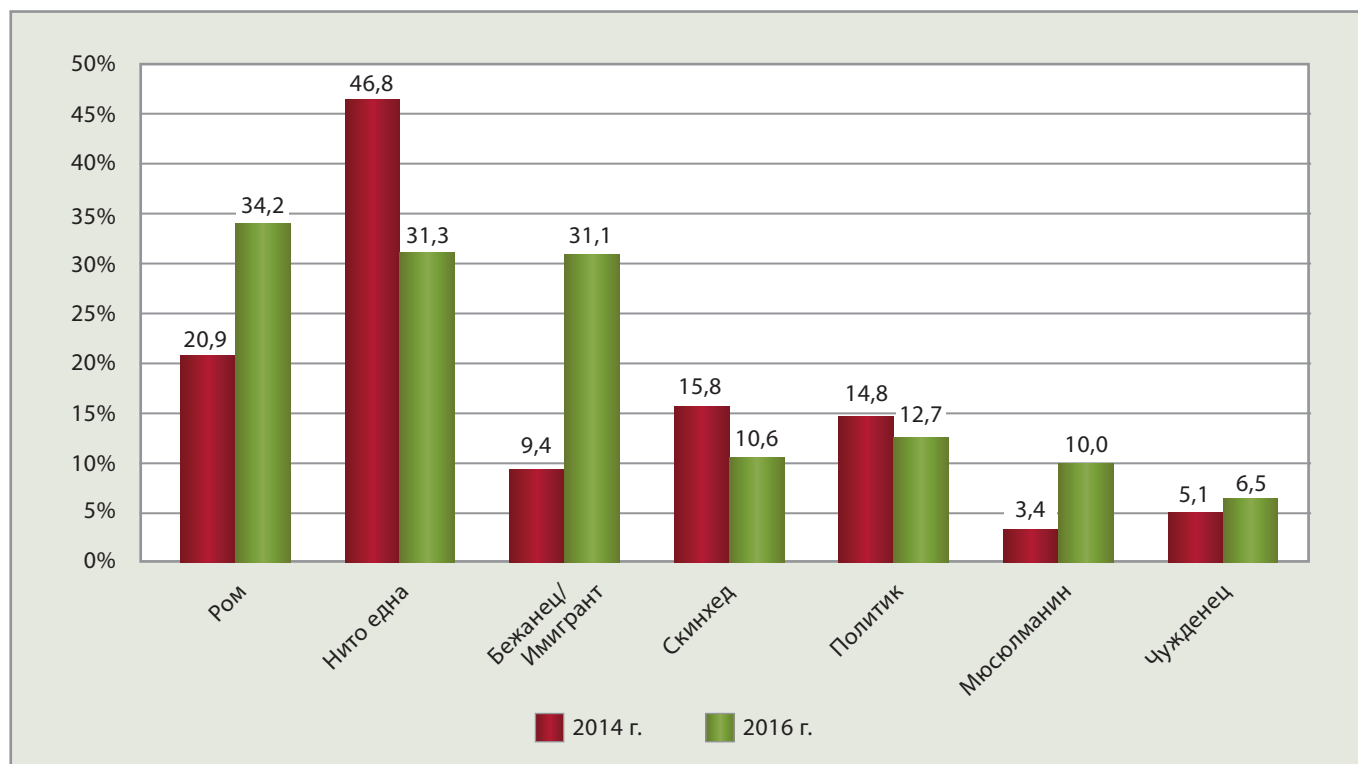
Негативните представи за ромите и бежанците/имигрантите се потвърждават и при въпроса за най-разпространените асоциации, предизвикани от думата „заплаха“. Значително намалява делът на респондентите, които не са склонни да свързват със „заплаха“ някоя от разглежданите обществени групи – от 47% през 2014 г. (или почти половината от респондентите) техният дял спада до една трета през 2016 г. През 2016 г. значително се увеличават респондентите, които асоциират „роми“ и „бежанци/имигранти“ със „заплаха“.

Фиг. 11. Най-популярни асоциации, предизвикани от думата „престъпник“

Въпрос: С коя от посочените групи хора свързвате думата „престъпник“?

Фиг. 12. Най-популярни асоциации, предизвикани от думата „заплаха“

Въпрос: С коя от посочените групи хора свързвате думата „заплаха“?

МЕДИИ НА РЕЧТА НА ОМРАЗАТА

Телевизията продължава да бъде най-влиятелната медия, с която хората свързват разпространяването на реч на омразата – три четвърти от респондентите, които в последната една година са чували реч на омразата, са я чували по телевизията. Нараства ролята на интернет в сравнение с изследванията през 2013 и 2014 г. – на практика интернет вече е второ по значение място като среда за разпространение на реч на омразата. Голямо значение като места за разпространение на речта на омразата обаче имат и магазини и заведения (почти една трета от респондентите, които са чували реч на омразата, са я чували там), общественят транспорт (всеки пети от чулите реч на омразата съобщава, че това е станало в общественя транспорт) и на работното място (почти 15% от чулите реч на омразата споделят, че това се е случило на работното им място).

Данните показват, че ако изобщо съществуват механизми за регулация и саморегулация на електронните

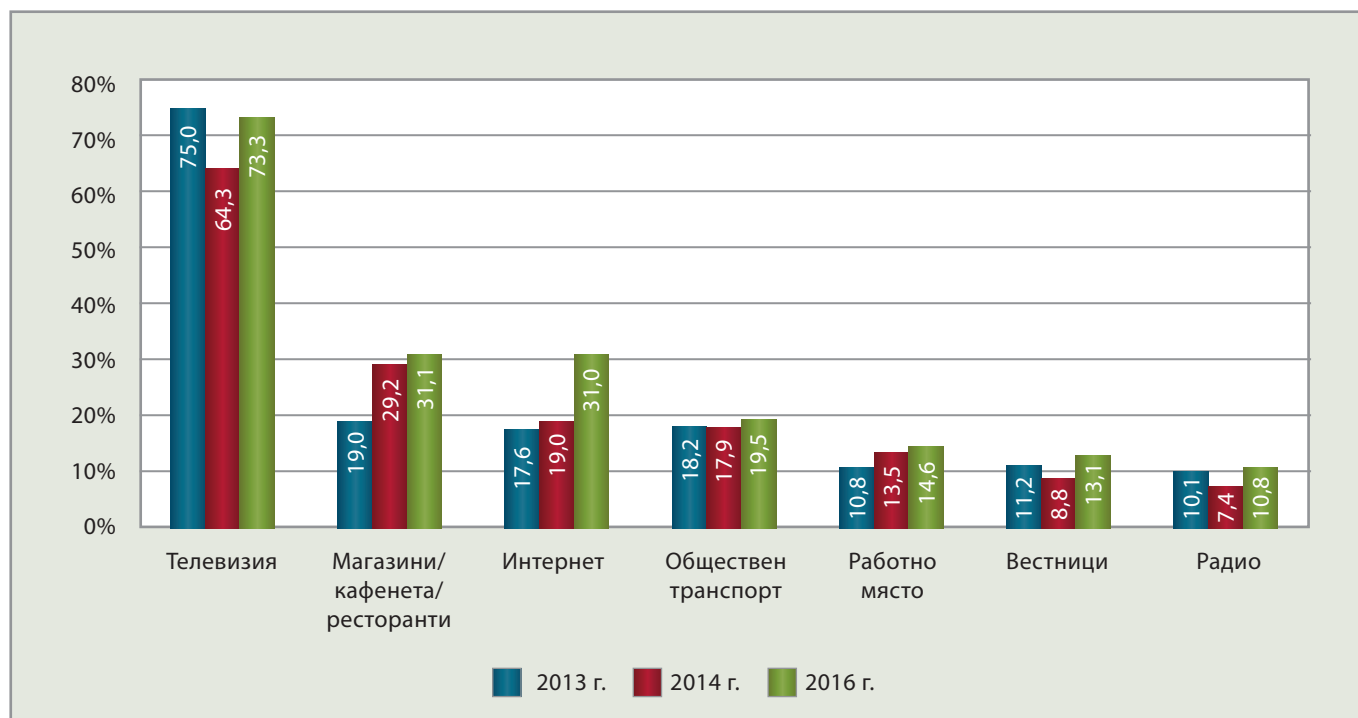
Мъж от ромски произход, София:

„Медиите са виновни. Защото снимат най-долните и най-мръсните цигани. И показват на цялото общество, че това са циганите. Ако сега [по време на дискусиата] има някой да има камера...“

Мъж от ромски произход, София:

„Сега не е, каквото беше. В по-младата нация (т.е. младежите) кипи омраза. Те са съгласни да ни изолират от държавата. Те да си останат само. Да няма турци. Да няма цигани. Тая омраза се получава от медиите. Всеки ден се говори срещу циганите. Ако циганин е направил нещо, му дават лицето. Трите имена. Когато някой българин го прави – само първите две инициали. Завива се [покрива си главата] и той не се вижда. Една кокошка откраднал – пресата гърми! Обаче когато се откраднат милиони – никой нищо не казва. И не са осъдени. Оттам става омразата към циганите. Циганинът го дават, че краде, че лъже, че мами.“

Фиг. 13. Медии на речта на омразата

Въпрос: Ако „Да“, къде най-често чувате изказвания, които изразяват неодобрение, омраза или агресия спрямо малцинства?

Мъж от ромски произход, София:

„Журналистиката... когато искат да снимат цигани, защо не хванат малко по-грамотни, малко по-стабилни хора, а те дават точно най-пропадналите и всяка една грешка...?“

медии у нас, през последните три години те не се използват за ограничаване на речта на омразата въпреки нарасналото обществено значение на това явление и потенциално вредното му въздействие.

ГОВОРИТЕЛИ С РЕЧТА НА ОМРАЗАТА

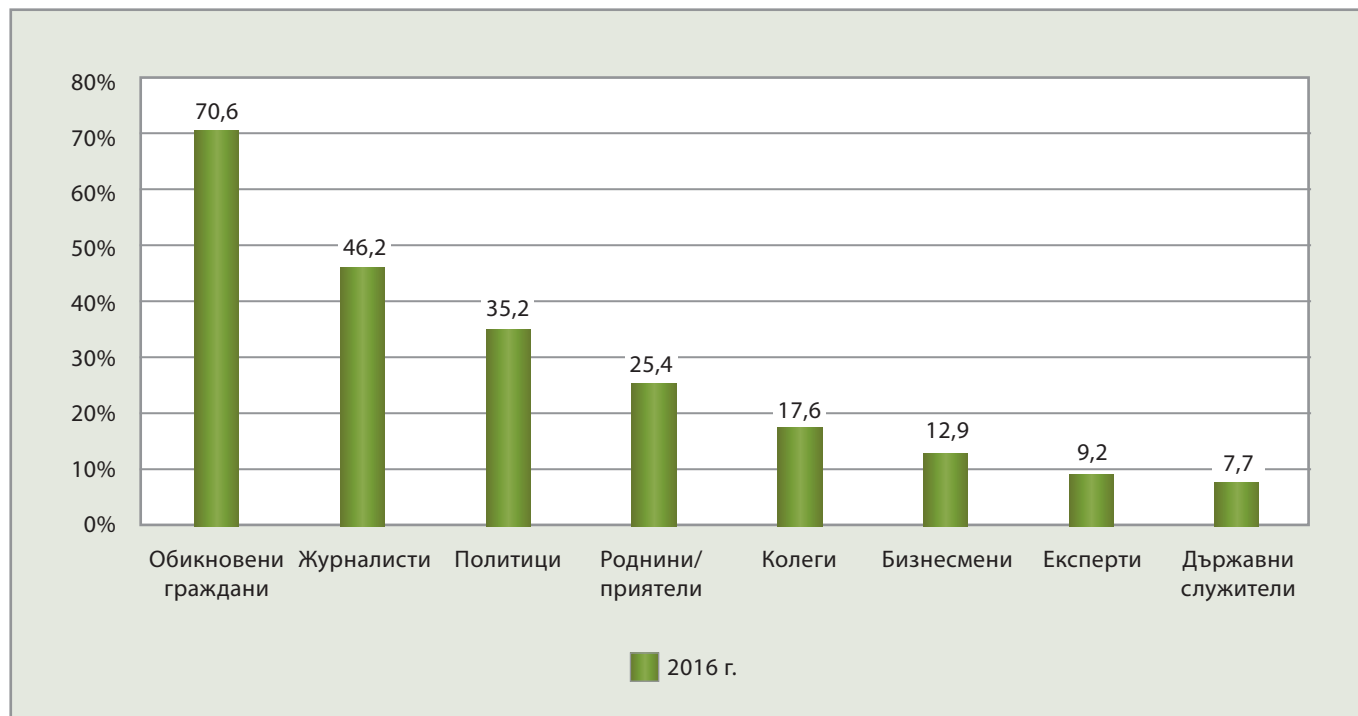
През 2016 г. най-голям дял от респондентите, които са чували реч на омразата, съобщават, че са я чували от обикновени хора (71%), от журналисти (46%) и от политици (35%).

Журналистите и политиците бяха сочени като основни разпространители на речта на омразата и при предишните две изследвания (2013 и 2014 г.), но въз-

можността за отговор „обикновени хора“ беше включена за първи път във въпросника през тази година заради широкото разпространение на речта на омразата на обществени места като магазини, кафенета, ресторанти, обществен транспорт. Както показват и случаите с медийното отразяване на групите за незаконното задържане на имигранти от пролетта на 2016 г., речта на омразата и оповестяването на престъпления от омразата проникват безпроблемно от средата на говорене на „обикновените хора“ в медиите и в политическата реторика. Случаи на престъпления от омразата биват отразявани в медиите като похвала на достойно поведение в помощ на институциите, и при това, изглежда, нито в медиите, нито в политическите институции не успяват да се задействат механизмите за контрол и възпиране на речта на омразата (редакторска намеса, етични правила на журналистическата професия, вътрешна регулация в отделните медии и политически институции като Народното събрание например).

Сериозно притеснение буди фактът, че в обществените нагласи през 2016 г. речта на омразата се свързва и с изказвания на експерти и държавни служители. От респондентите, които са чували реч на омразата през последните 12 месеца, 9% съобщават, че са я чували от „експерти“, а 8% – от „държавни служители“.

Фиг. 14. Говорители с речта на омразата

Въпрос: Кого най-често сте чували да употребява изказвания, които изразяват неодобрение, омраза или агресия спрямо представители на малцинства? Посочва се всеки верен отговор.

Мъж от ромски произход, София:

„Много хора говорят. Депутати от трибуната на парламента говорят, че „циганите не стават за нищо“... или за нашите съпруги, че „раждат като кучки“.“

Жена от ромски произход, София:

„Понеже дълго съм работила в АГ болница, там наистина много явно са се изказвали лекари, и директора съм чувала, просто как насаждат такава омраза.“

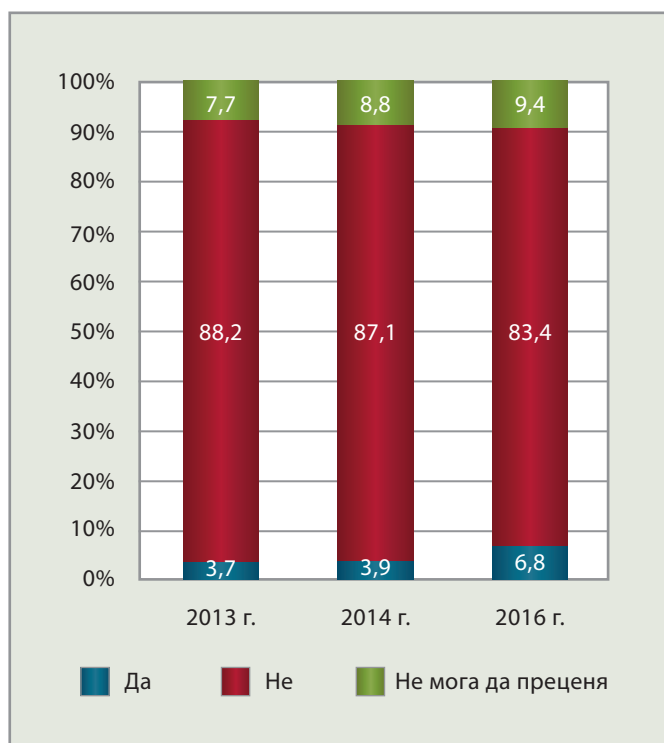
ЧЕСТОТА НА УПОТРЕБА НА РЕЧ, НАСЪРЧАВАЩА ПРОЯВИ НА НАСИЛИЕ

През 2016 г. има известно увеличение на дела на респондентите, които са чували в публичното пространство изказвания, които според тях могат да насърчат извършването на насилие спрямо представители на малцинства – през 2013 г. всеки трети респондент съобщаваше, че е чувал такива най-крайни

Фиг. 15. Честота на употреба на реч, насърчаваща към насилие

Въпрос: През последните 12 месеца чували ли сте изказвания в публичното пространство, които според Вас могат да насърчат извършването на насилие срещу представители на малцинства?

Фиг. 16. Честота на употреба на реч, създаваща усещане за заплаха

Въпрос: През последните 12 месеца случвало ли се е конкретни изказвания на политици или журналисти да създадат у Вас лично усещане, че сте физически заплашен/а – че спрямо Вас може да бъде извършена агресия или упражнено насилие?

форми на речта на омразата. През 2014 г. този дял спадна до всеки четвърти респондент, а през 2016 г. отново всеки трети съобщава, че е чувал реч на омразата, която насърчава насилие спрямо представители на малцинствени обществени групи. През 2014 г. можеше да се предположи, че през 2013 г. високият дял за съобщаване на най-крайни форми на речта на омразата се дължи на политическата нестабилност и уличните протести срещу правителството на Пламен Орешарски. През 2016 г. връщането до нивата от 2013 г. трябва да се разглежда като тревожен сигнал за увеличаване на честотата на разпространение на най-острите форми на речта на омразата.

Жена от ромски произход, София:

„Има много бити жени от чистотата. Не смееха да ходят на работа. Ама как да подават сигнали? Ще дойде адвокат. Ще му иска пари. Ще му иска доходи. Човек не знае как да реагира.“

През 2016 г. се увеличава честотата на съобщаване за реч на омразата, която създава пряко у респондентите впечатление, че спрямо тях лично може да бъде упражнено насилие – от 4% отговорили утвърдително през 2014 г. този дял нараства на 7% през 2016 г. Делът на респондентите, които са се почувствали лично застрашени от определени изказвания, е значително по-висок от средния за страната сред тези, които се самоопределят като роми – над 23% от тях съобщават, че през последната година се е случвало конкретни изказвания на журналисти или политици да създадат у тях усещане, че са физически заплашени – че спрямо тях може да бъде извършена агресия или упражнено насилие (спрямо 7% средно за страната).

ЧЕСТОТА НА УПОТРЕБА НА РЕЧ, СЪЗДАВАЩА УСЕЩАНЕ ЗА ОБИДА

Около 8% от респондентите съобщават, че през последната една година се е случвало да се почувстват силно обидени от конкретни изказвания на журналисти или политици. По този въпрос няма промяна в нагласите през трите години, в които са провеждани изследвания (2013, 2014 и 2016 г.). Както и в предишните две количествени изследвания, почти всички цитирани от респондентите конкретни примери на изказвания, от които те са се обидили, всъщност представляват реч на омразата. Най-често респондентите споделят като обидни изрази изказвания на политици, свързани с негативни стереотипи спрямо ромите: „мръсни цигани“, „ромите са боклуци“, „ромите крадат и са прости“, „ромите са лоши“.

Прегледът на изказванията, от които респондентите са се почувствали лично обидени, обаче показва и разпространение на реч на омразата срещу други обществени групи, които обикновено не са разглеждани като обекти на дискриминация, но на практика са жертви на неравенство и негативни стереотипи: жени, пенсионери, бедни хора, хора с увреждания. Особено притеснително е разпространението на негативни стереотипи срещу хора, от които се очаква да съдействат за ограничаване на речта на омразата – един от респондентите посочва, че се е почувствал лично обиден от чут по телевизията израз „даскали прости“. Може да се предположи, че подобно на негативното стереотипизиране на политиците, и това на учителите е фактор, който пречи

Младеж, малък град:

„Не подаваме сигнали, защото е като – извинявам се за израза – „да пикаеш срещу вятъра“.“

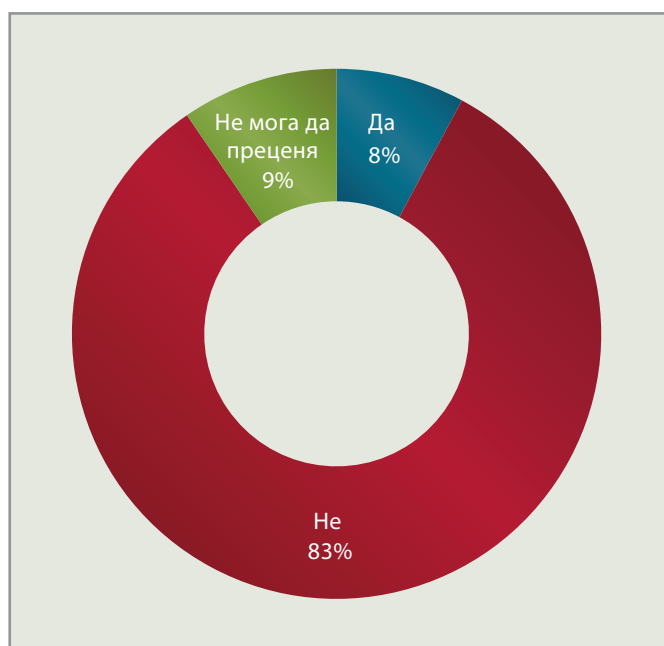
Млада жена от ромски произход, малък град:

„Не подаваме сигнал, защото така ще обърнат нещата, че ние ще сме виновни.“

на прокарването на целенасочени политики за ограничаване на дискриминацията и речта на омразата в училищата.

Обидата е различно явление от речта на омразата, която внушава малоценност на цялата обществена група, към която принадлежи засегнатото лице. При фокус групите, проведени в рамките на това изследване, обаче се вижда, че като цяло участниците не правят разлика между двете и не могат да разграничат поведение, което е обидно за жертвата, от поведение, което се изразява в разпространение на речта на омразата. Особено при фокус групата с учители се вижда, че те разглеждат в една и съща категория цинизмите и обидите, които си разменят учениците в училище и техните расистки или ксенофобски изказвания.

Фиг. 17. Честота на употреба на реч, създаваща усещане за обида

Въпрос: През последните 12 месеца случвало ли се е конкретно изказване на политик или журналист силно да Ви обиди?

ОБЩЕСТВЕНИ НАГЛАСИ КЪМ КРИМИНАЛИЗИРАНЕТО НА РЕЧТА НА ОМРАЗАТА И НА ПРЕСТЪПЛЕНИЯТА ОТ ОМРАЗА

Според Наказателния кодекс проповядването на фашистка или друга недемократична идеология, проповядването и подбуждането към расова или национална вражда или омраза или към дискриминация и извършването на престъпления, мотивирани от различната народност, раса, религия или политически убеждения на жертвите, са обявени за престъпления. И за трите наблюдавани години обаче между 23 и 33% от респондентите съобщават, че не знаят, че това са престъпления.

През 2014 г. беше регистрирано увеличение на респондентите, които знаят, че въпросните деяния се преследват от наказателния закон, но явно то е било само временно и не може да се разглежда като част от положителна тенденция за покачване на обществената информираност за престъпленията от омраза.

Има значителни регионални различия в знанието за това кои деяния съставляват престъпление. В Северозападния район делът на респондентите, които не знаят, че проповядването и подбуждането към расова или национална вражда или омраза е престъпление, е по-висок от дела на тези, които знаят, че е престъпление – 54% не знаят, а 46% знаят, че деянието по чл. 162 от НК е престъпление. Сред хората с начално и по-ниско образование отново делът на тези, които не знаят, че въпросното деяние е престъпление (57%), е по-висок от тези, които знаят (40%). Делът на незнаещите, че проповядването и подбуждането към расова или национална вражда или

Жена от ромски произход, София:

„Аз бях в парка с моите деца и имаше и други деца. Моите деца бяха малко по-изцапани. Това не означава, че... едва ли не са някакви. Те са в парка. Те се цапат. Едното ми детенце отиде при друго, при българче, и го попита: „Може ли да играем на топка?“, а майка му на другото дете скочи и каза: „Няма да играеш с ромите“... вече като го дръпна настрана, му каза: „С мангали няма да играеш! Ти луд ли си?!“. По моя сметка това е много кофти да го чуеш.“

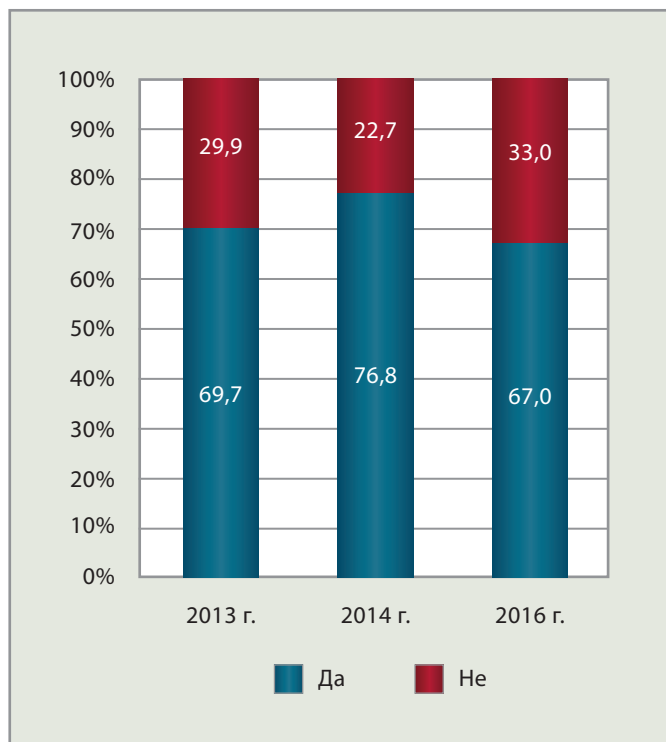
Жена от ромски произход, София:

„Откраднаха номера на колата на мъжа ми. Отиваме в полицията да подаваме жалба (н-то районно). Ние сме преди много хора, но ми викат: „С ваш’те глупости – застанете най-отзад на опашката и когато имам време, ще ви взема“. Значи, представете си – отиваме за нещо много важно. А ако отидем за някоя обида (реч на омразата), дали ще ни вземат на сериозно?“

омраза е престъпление, е по-висок от средното за страната сред респондентите, които се самоопределят като роми или като турци (43% и от двете групи не знаят, че това е престъпление, спрямо средно за страната 33%).

Делът на респондентите, които знаят, че деянието по чл. 162 от НК е престъпление, е по-висок сред висшите (76% спрямо средно за страната 67%), сред живеещите в Северния централен район (88% спрямо средно за страната 67%) и Югоизточния район (79% спрямо средно за страната 67%).

Фиг. 18. Проповядването на омраза като престъпление

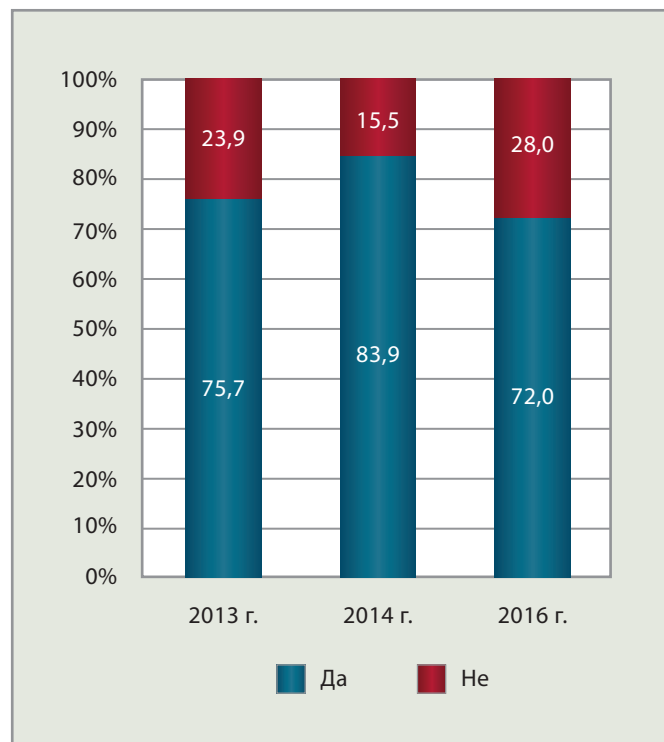

Въпрос: Знаете ли, че проповядването и подбуждането към расова или национална вражда или омраза или към расова дискриминация е обявено за престъпление в България (чл. 162 от НК)?

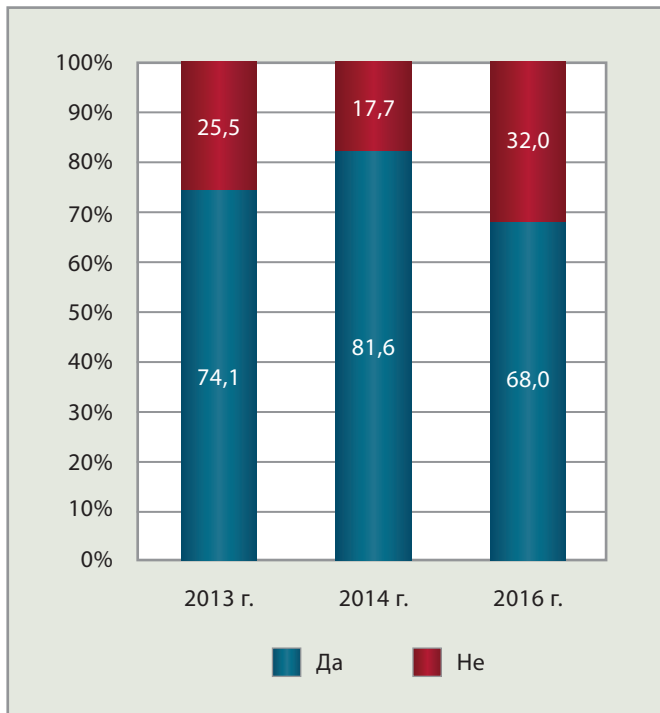
В сравнение с 2014 г. през 2016 г. намалява и делът на респондентите, които знаят за престъплението по чл. 162, ал. 2 от НК – извършването на насилие спрямо някого или повреждането на чужд имот заради народността, расата, религията или политическите убеждения на жертвата. Ако през 2014 г. 84% от хората знаят, че подобни деяния представляват престъпление, през 2016 г. този дял пада до 72%.

Както беше посочено по-горе, и тук има сериозни демографски различия: по-високо образованите респонденти по-често съобщават, че знаят, че деянието по чл. 162, ал. 2 от НК е престъпление, в сравнение с респондентите с начално и по-ниско образование. Делът на респондентите, които знаят за това престъпление, е по-нисък от средното за страната сред тези, които се самоопределят като турци или роми (съответно 57 и 53% от тях знаят, че деянието по чл. 162, ал. 2 от НК е престъпление, спрямо средно за страната 72%). Живеещите в Северния централен и Югоизточния район съобщават по-често от средното за страната, че знаят за това престъпление, а живеещите в Северозападния район – значително по-рядко.

Фиг. 19. Престъпления от омраза (чл. 162, ал. 2 от НК)

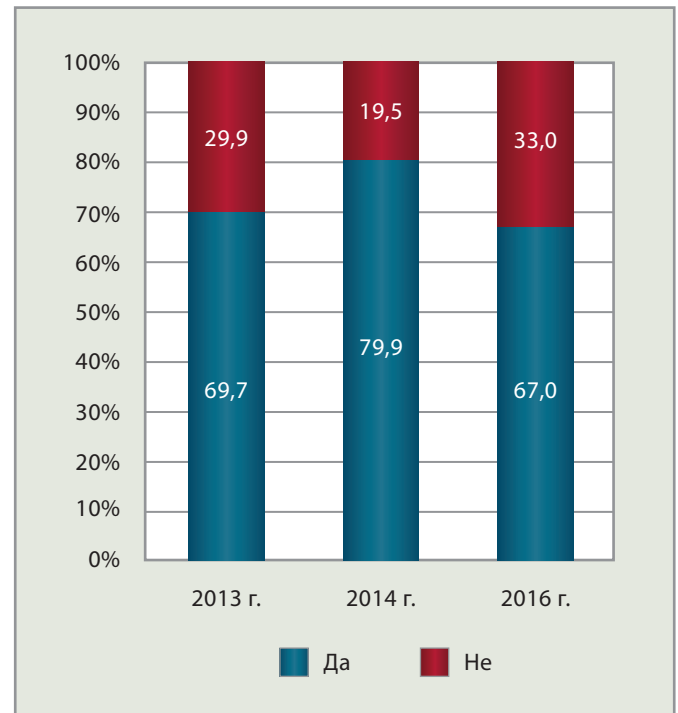
Въпрос: Знаете ли, че извършването на насилие спрямо някого или повреждането на чужд имот заради народността, расата, религията или нечий политически убеждения е обявено за престъпление в България?

Фиг. 20. Престъпления от омраза
(чл. 162, ал. 3 от НК)

Въпрос: *Знаете ли, че образуването на организации или групи, които имат за цел употребата на насилие или повреждането на имотите на хора заради тяхната народност, раса, религия или политическа принадлежност, е обявено за престъпление в България?*

От трите наблюдавани години (2013, 2014 и 2016 г.) през последната година е най-нисък дялът от респондентите, които знаят, че образуването на организации или групи, имащи за цел употребата на насилие или повреждането на имущество на хора заради тяхната народност, раса, религия или политическа принадлежност, е престъпление по смисъла на чл. 162, ал. 3 от НК – ако през 2014 г. почти 82% от респондентите знаят, че това е престъпление, през 2016 г. този дял пада до 68%. Въпреки че мнозинството от респондентите знаят, че образуването на организации или групи с цел извършване на престъпления от омраза е престъпление, все пак тревога буди фактът, че една трета от респондентите не знаят за това престъпление.

Две трети от респондентите през 2016 г. знаят, че проповядването на фашистка или друга недемократична идеология е престъпление по чл. 108 от НК. През 2016 г. обаче се увеличава дялът на респондентите, които не знаят, че това е престъпление: от 20% през 2014 г. дялът на незнаещите се увеличава до 33%. На практика всеки трети човек у нас не знае, че проповядването на фашистка и друга недемократична идеология е престъпление.

Фиг. 21. Престъпления против Републиката

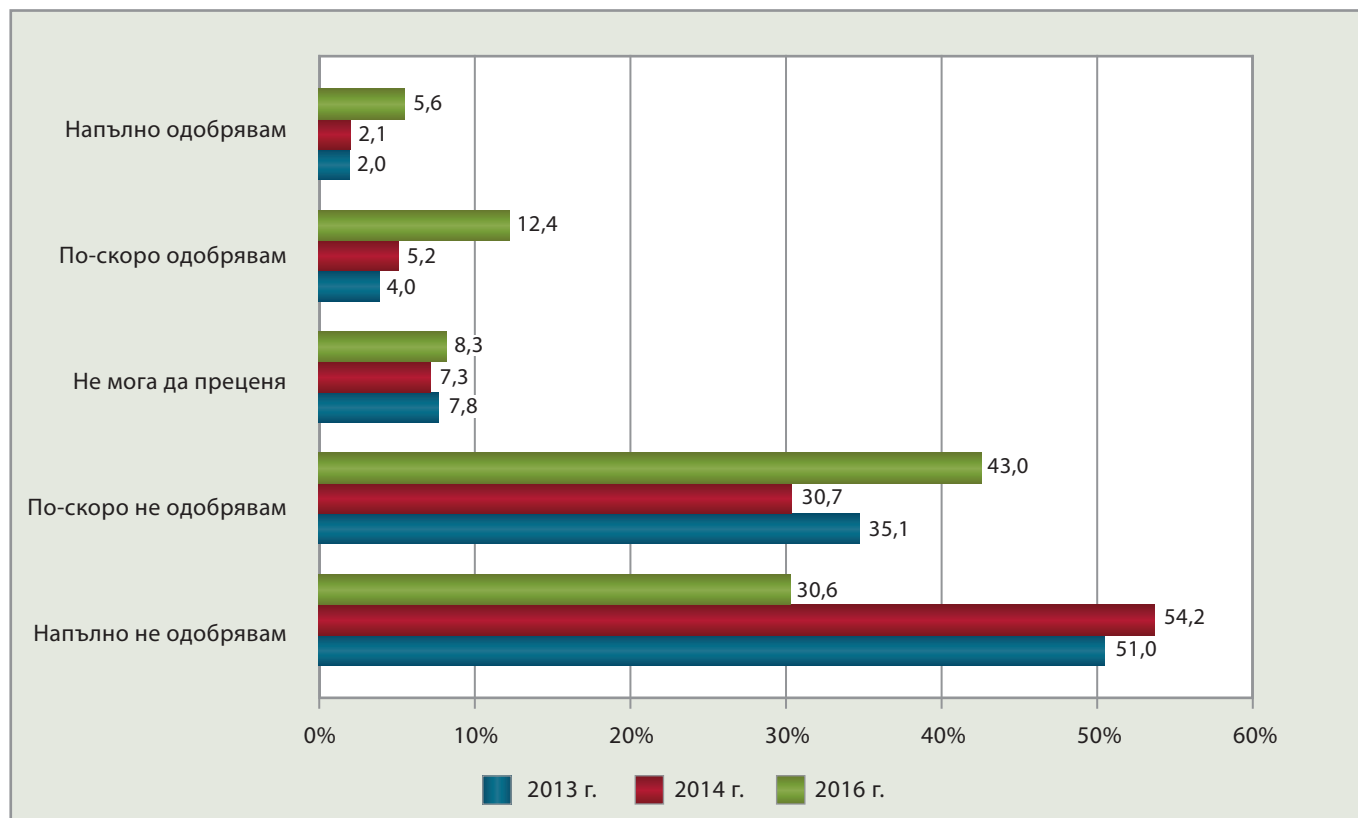
Въпрос: *Знаете ли, че проповядването на фашистка или друга недемократична идеология е обявено за престъпление в България (чл. 108 от НК)?*

ОБЩЕСТВЕНИ НАГЛАСИ СПРЯМО ПУБЛИЧНИТЕ ПОЛИТИКИ ЗА ОГРАНИЧАВАНЕ НА РЕЧТА НА ОМРАЗАТА

Най-голям дял от респондентите (73%) не одобряват повече или по-малко категорично използването в публичното пространство на изказвания, които изразяват неодобрение, омраза или агресия спрямо представители на малцинствени групи. В сравнение с предишните години обаче значително е намаляло категоричното неодобрение (с над 23%) и се е увеличил дялът на тези, които изразяват по-колебливо неодобрение (по-скоро не одобряват) – през 2014 г. 54% от респондентите заявяват категорично, че не одобряват използването на реч на омразата в публичното пространство, а през 2016 г. този дял пада до 31%.

Има видимо увеличение на респондентите, които по-скоро одобряват или напълно одобряват използването на реч на омразата в публичното пространство:

Фиг. 22. Одобрение за реч на омразата (абстрактно)

Въпрос: *Доколко одобрявате използването в публичното пространство на изказвания, които изразяват неодобрение, омраза или агресия спрямо малцинства?*

през 2013 и 2014 г. респондентите, които отговарят, че „по-скоро одобряват“, са били съответно 4 и 5%, а през 2016 г. те са вече 12%. Респондентите, които напълно одобряват използването на реч на омразата в публичното пространство, се увеличават от 2% (през 2013 и 2014 г.) на почти 6% през 2016 г.

Има разлика между абстрактното неодобрение за публичното използване на реч на омразата и обществените нагласи спрямо публичното използване на реч на омразата в конкретни случаи срещу конкретни уязвими малцинствени групи. Както през 2014 г., и през 2016 г. се вижда, че крайният национализъм в израза „България за българите“ не се възприема от респондентите като реч на омразата. През 2016 г. мнозинството от анкетираните (52%) изразява съгласие за употребата на този израз в традиционните медии. Същият израз обаче е

цитиран от анкетираните в количественото изследване като израз, който създава у някои от тях усещане за заплаха или за обида. Във фокус групата с роми изразът „България за българите“ също е цитиран като пример за реч на омразата.

При всички останали тествани конкретни изрази, които представляват реч на омразата, респондентите, които не одобряват публичното им използване в традиционните медии, са повече от респондентите, които го одобряват. Най-значително е неодобрението за публичното използване на израза „червени боклуци“, който представлява реч на омразата срещу симпатизантите на БСП – 80% от респондентите не одобряват използването на този израз в традиционните медии спрямо 9%, които го одобряват.

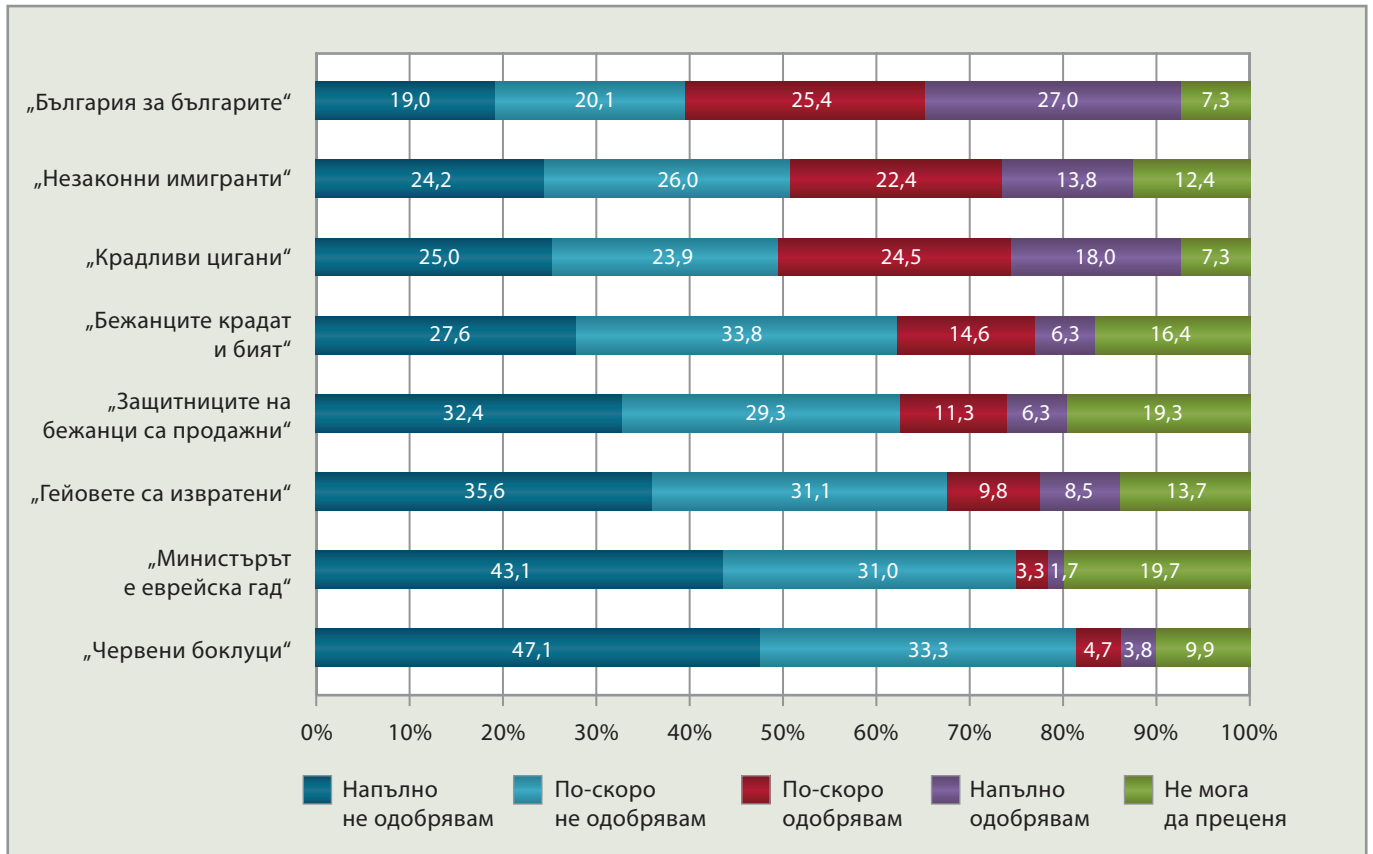
Почти три четвърти от респондентите (74%) не одобряват повече или по-малко категорично използването в традиционните медии на израза „министърът е еврейска гад“ спрямо само 5% от респондентите, които изразяват одобрение.

Две трети от респондентите (67%) не одобряват повече или по-малко категорично използването на израза

Учителка, областен град:

„Тези, които определят правилата, не са правилните хора.“

Фиг. 23. Одобрение за реч на омразата (конкретно)

Въпрос: *Доколко одобрявате използването на всеки от следните изрази в традиционните медии (телевизия, радио, вестници)?*

„гейовете са извратени“ в традиционните медии спрямо 18%, които изразяват одобрение. При последните три изрази („червени боклуци“, „министърът е еврейска гад“ и „гейовете са извратени“) има много малка разлика между нагласите, регистрирани през 2014 г., и тези, регистрирани през 2016 г.

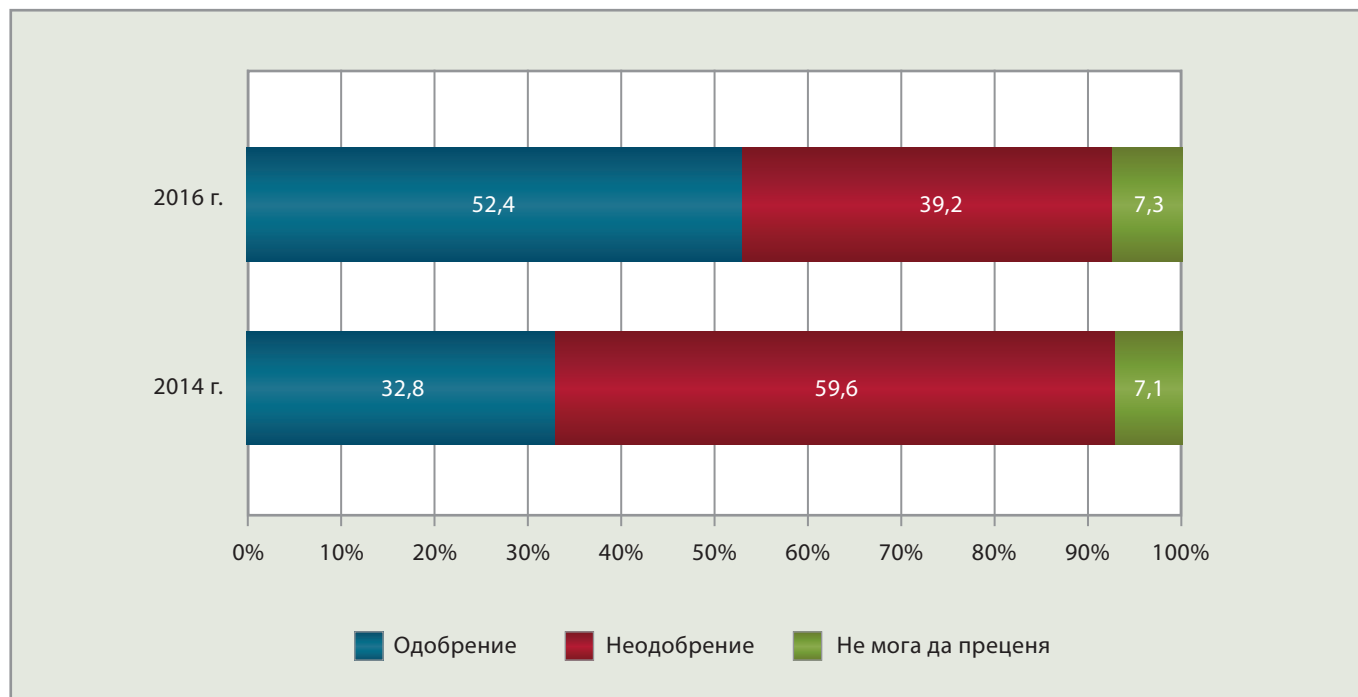
По отношение на словосъчетанията, които изразяват краен национализъм и негативни стереотипи спрямо ромите и имигрантите, обаче има съществена разлика в обществените нагласи през последните две години. В сравнение с изследването от 2014 г. през 2016 г. значително се увеличава общественото одобрение за публичното използване на изрази, които отразяват краен национализъм. През 2014 г. мнозинството от респондентите (60%) са заявили, че повече или по-малко категорично не одобряват използването на изрази „България за българите“ в традиционните медии (телевизия, радио, вестници). През 2016 г. мнозинството (52%) вече изразява одобрение за публичното използване на този израз, а делът на неодобряващите е спаднал от 60 на 40%.

Между 2014 и 2016 г. обществото, изглежда, става по-толерантно към публичното очерняне на имигрантите:

за две години броят на респондентите, които одобряват използването на изрази „незаконни имигранти“ в традиционните медии (телевизия, радио, вестници), скача двойно (от 18% през 2014 г. до 36% през 2016 г.). През 2014 г. повече от две трети от респондентите заявяват, че не одобряват използването на изрази „незаконни имигранти“ в традиционните медии, но през 2016 г. този дял пада до половината от всички респонденти.

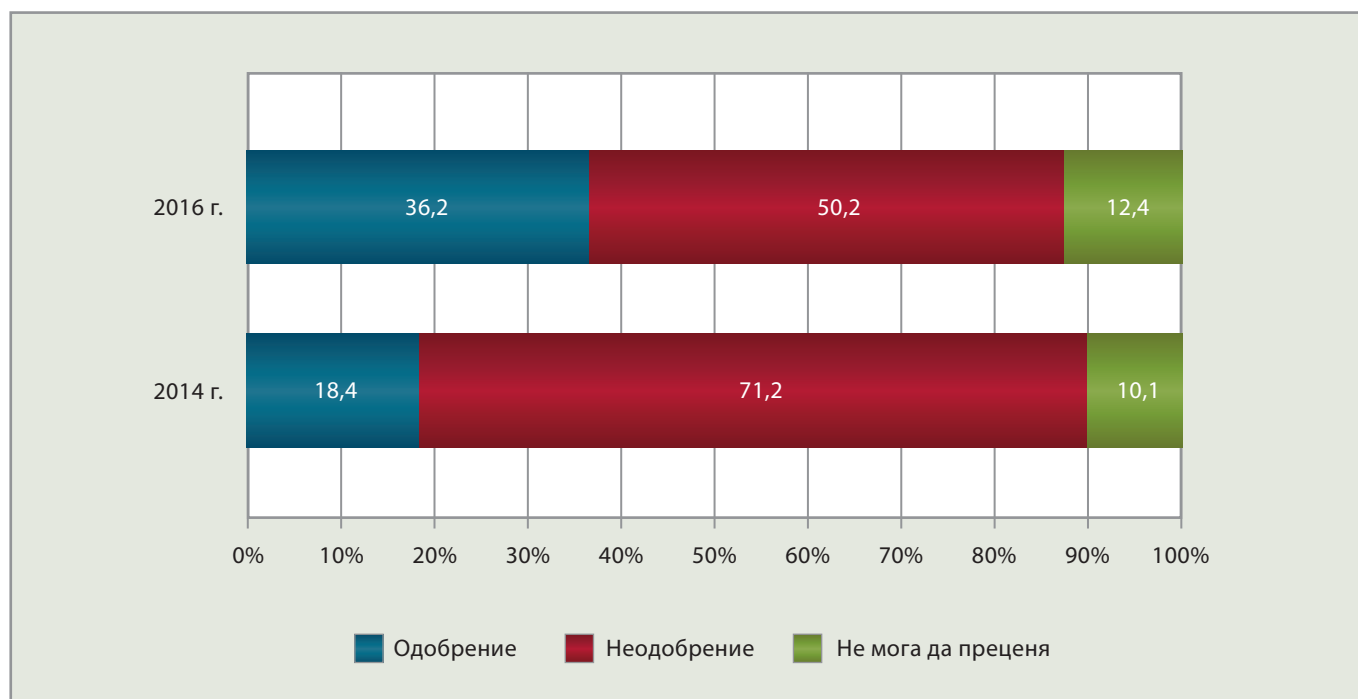
Между 2014 и 2016 г. най-значително негативно развитие се отбелязва по отношение на обществената допустимост на речта на омразата, насочена срещу ромите. Респондентите, които одобряват използването на изрази „крадливи цигани“ в традиционните медии (телевизия, радио, вестници) се увеличават от 27% през 2014 г. до 43% през 2016 г. Вярно е, че най-голям брой респонденти през 2016 г. (49%) не одобряват използването на този израз в традиционните медии, но значителната разлика между двете години свидетелства за процес на „нормализиране“ на речта на омразата и може да отбелязва тенденция за нарастване на разпространението на негативни стереотипи срещу ромите.

Фиг. 24. Одобрение за реч на омразата: израза „България за българите“

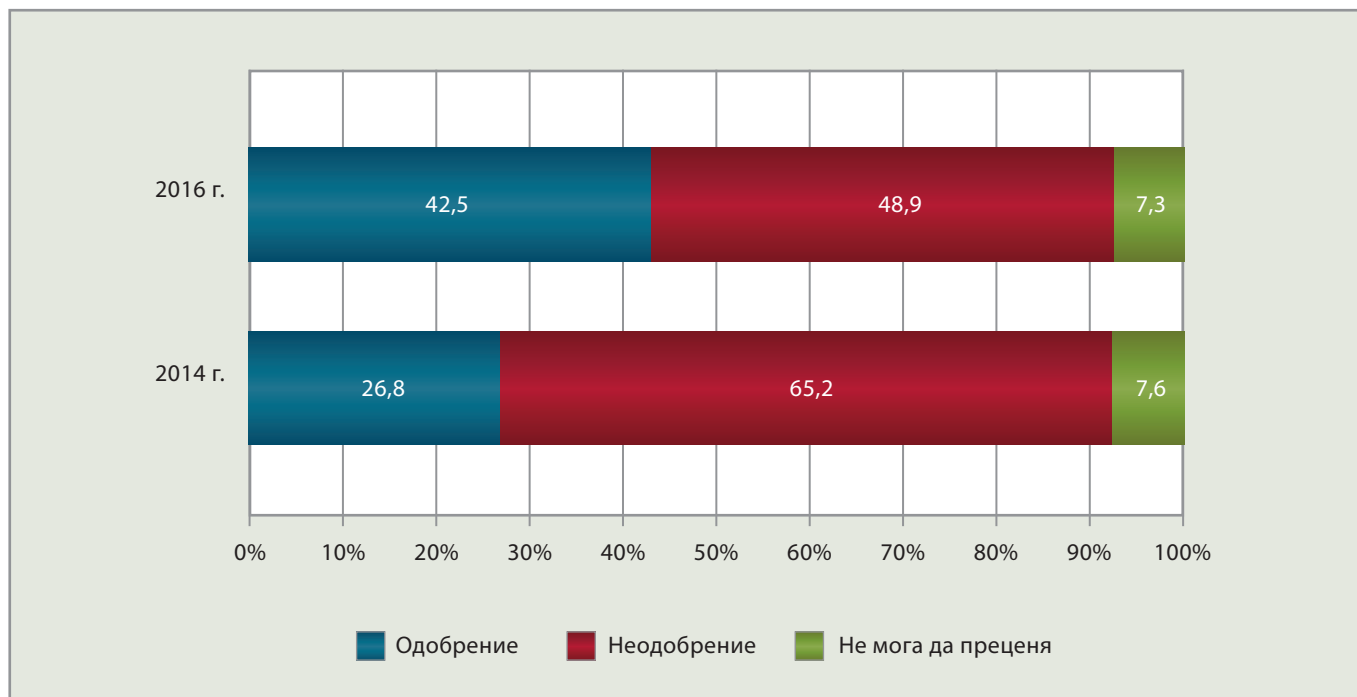

Въпрос: Доколко одобрявате използването на всеки от следните изрази в традиционните медии (телевизия, радио, вестници)? – „България за българите“. Като отговор „одобрение“ тук е даден сбор от респондентите, които са отговорили „по-скоро одобрявам“ и „напълно одобрявам“, а като „неодобрение“ – сбор от респондентите, които са отговорили „напълно не одобрявам“ и „по-скоро не одобрявам“.

Фиг. 25. Одобрение за реч на омразата: израза „Незаконни имигранти“

Въпрос: Доколко одобрявате използването на всеки от следните изрази в традиционните медии (телевизия, радио, вестници)? – „Незаконни имигранти“. Като отговор „одобрение“ тук е даден сбор от респондентите, които са отговорили „по-скоро одобрявам“ и „напълно одобрявам“, а като „неодобрение“ – сбор от респондентите, които са отговорили „напълно не одобрявам“ и „по-скоро не одобрявам“.

Фиг. 26. Одобрене за реч на омразата: израза „Крадливи цигани“

Въпрос: Доколко одобрявате използването на всеки от следните изрази в традиционните медии (телевизия, радио, вестници)? – „Крадливи цигани“. Като отговор „одобрение“ тук е даден сбор от респондентите, които са отговорили „по-скоро одобрявам“ и „напълно одобрявам“, а като „неодобрение“ – сбор от респондентите, които са отговорили „напълно не одобрявам“ и „по-скоро не одобрявам“.

И трите проведени досега изследвания (2013, 2014 и 2016 г.) показват, че според най-значителния дял от респондентите държавата трябва да защитава представителите на ромската общност, хомосексуалните и чужденците срещу речта на омразата – през 2013 и 2014 г. съгласните с това твърдение са 58%, а през 2016 г. те са 49%. За четири години несъгласните с твърдението, че държавата трябва да защитава представителите на малцинствени обществени групи срещу речта на омразата, нарастват от 24 до 32% от респондентите (т.е. от една четвърт на една трета). През 2016 г. 32% не са съгласни, че държавата трябва да защитава различните малцинства спрямо речта на омразата. Макар и тези респонденти да остават малцинство, нарастването на техния брой е още един знак за „нормализиране“ на речта на омразата – за нейното приемане като нормална и допустима част от публич-

ното говорене и за отсъствието на публични политики за нейното ограничаване.

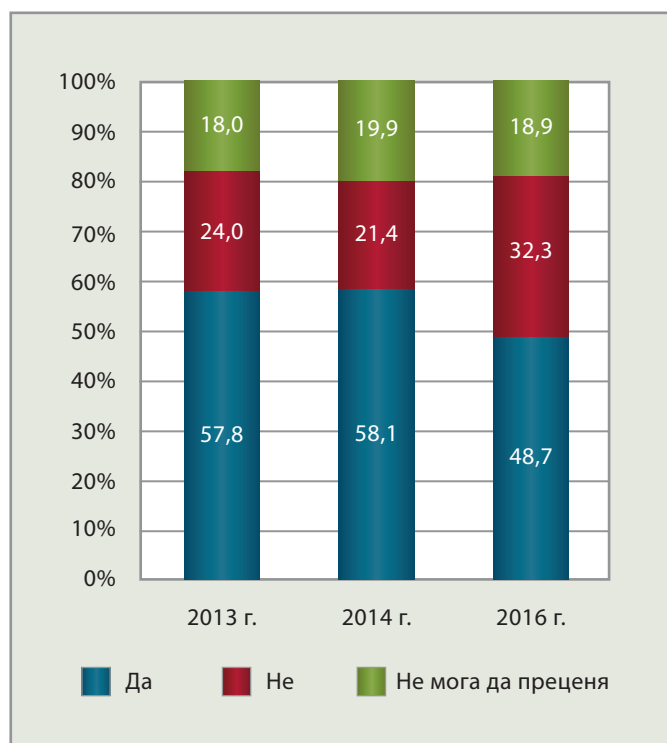
Респондентите от София са далеч по-малко склонни от средното за страната да смятат, че държавата трябва да защитава представителите на малцинствени обществени групи срещу речта на омразата – за София респондентите, които смятат, че държавата не трябва да защитава малцинствата (40%) са повече от тези, които отговарят положително на въпроса (33% при средно за страната 49% отговорили положително). Почти същото съотношение се наблюдава и при респондентите от Северозападния район. Обратно – живеещите в Южния централен район и Югоизточния район са по-склонни от средното за страната да смятат, че държавата трябва да защитава малцинствата. Категорично мнозинство в подкрепа на това твърдение има и сред респондентите, които се самоопределят като турци (69% от тях смятат, че държавата трябва да защитава малцинствата, спрямо 49% средно за страната) и сред тези, които се самоопределят като роми (92% от тях отговарят положително).

Основен елемент от известните политики за ограничаване на речта на омразата е нейното наказателно преследване. Сред респондентите е силно раз-

Млада жена, малък град:

„Богатите стават все по-богати, бедните – все по-бедни, и това пречи на справедливостта в България.“

Фиг. 27. Обществена подкрепа за политики срещу речта на омразата

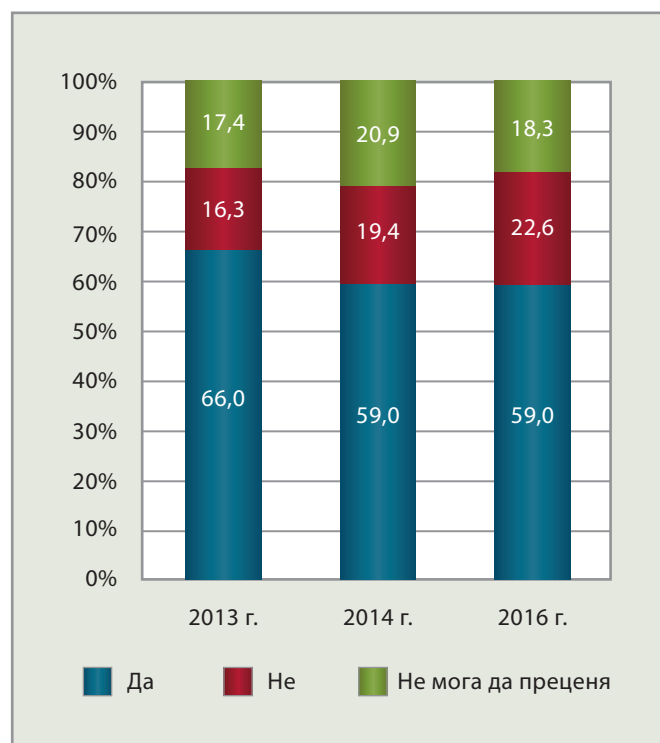

Въпрос: *Мислите ли, че държавата трябва да защитава представителите на ромската общност, хомосексуалните и чужденците срещу публично говорене, което изразява неодобрение, омраза или агресия срещу тях?*

пространено разбирането, че прокуратурата трябва да преследва по наказателноправен ред политици и журналисти, които публично изразяват неодобрение, омраза или агресия спрямо малцинства – през 2014 и 2016 г. еднакъв дял от респондентите (59%) са съгласни, че трябва да има такова наказателноправно преследване. Несъгласните с това твърдение обаче се увеличават от 16% (2013 г.) на почти 23% през 2016 г.

Едно от възможните обяснения за намаляване на общественото възприятие за необходимост от наказателно преследване в случаите на реч на омразата е трайното бездействие на полицията и прокуратурата за санкциониране на такива деяния, въпреки че след 2013 г. те стават все по-разпространени. Бившият главен прокурор Борис Велчев казва: „Основания за прилагането на разпоредбите на чл. 162 и 164 НК има непрекъснато, но те биват подценени в полицейската и прокурорската практика“. Той обяснява ниския брой дела с две причини. Втората причина е свързана с проблем с формулирането на изпълнителното деяние на престъпленията по чл. 108 и чл. 162 от НК – не е ясно в какво точно се състои изразът „проповядва“ към ра-

Фиг. 28. Обществена подкрепа за наказателно преследване на реч на омразата

Въпрос: *Мислите ли, че прокуратурата трябва да преследва политици и журналисти, които изразяват публично неодобрение, омраза или агресия спрямо малцинства?*

сова или национална вражда, дали това може да бъде еднократно действие, или трябва да бъде системно. От описанието на първата причина обаче изглежда, че прокуратурата и полицията не преследват речта на омразата заради някаква особеност на обществените нагласи: „Първата (причина – б.а., И.И.) е подценяването на проблема. Българското общество все още не оценява значението на думите. Докато някой „само си приказва“, той не изглежда истински опасен. Когато към това разбиране добавим и пълното отсъствие на етични правила в мнозинството от медиите, тоталната разюзданост на публичния език и комплекса, че не бива да ограничаваме „свободата на словото“, букетът от причини започва да се оформя“¹².

Данните за обществените нагласи от трите проведени изследвания досега обаче ясно показват, че според мнозинството от респондентите (между 66% през 2013 г. и 59% през 2016 г.) прокуратурата трябва да преследва публичното използване на реч на омразата. Липсата на такова преследване е вероятно един от

¹² Велчев, Б. Проблеми на наказателната политика в Република България. София: Сиела, 2012, с. 247.

Фиг. 29. Обществена подкрепа за наказателно преследване на агресивен национализъм

Въпрос: *Мислите ли, че прокуратурата трябва да преследва политици и журналисти, които проповядват агресивен национализъм?*

факторите за постепенното „нормализиране“ на явлениято реч на омразата и за известното увеличаване на броя на респондентите, които смятат, че речта на омразата е допустима и не трябва да бъде преследвана. Тези респонденти към момента представляват малцинство (23% смятат, че не трябва прокуратурата да преследва речта на омразата), но в дългосрочен план и при продължаващо бездействие от страна на институциите не е изключено мнозинството в подкрепа на наказателното преследване на речта на омразата да продължи да намалява.

Най-голям дял от респондентите (65%) смятат, че прокуратурата трябва да преследва по наказателно-правен път политици и журналисти, които проповядват агресивен национализъм. И тук обаче има известен спад в обществените нагласи за подкрепа на наказателното преследване – между 2013 и 2016 г. хората, които не са съгласни, че прокуратурата трябва да преследва агресивния национализъм, са се увеличили с 5%.

В своята Препоръка 15 от 08.12.2015 г. Европейската комисия против расизма и нетолерантността съветва държавите – членки на Съвета на Европа, освен всич-

ко друго и „да оттеглят всякаква финансова и друга подкрепа, оказвана от държавни органи на политически партии и други организации, които използват реч на омразата или не санкционират нейното използване от своите членове“, и да предвидят възможност „при спазване на правото за свобода на сдружаване за забрана или разпускане на такива организации, без значение дали те използват някаква подкрепа от държавни органи, в случаите, когато използваната от тях реч на омразата е насочена към или може разумно да се очаква, че ще доведе до актове на насилие, сплъшване, враждебност или дискриминация на лицата, срещу които е насочена“. В проучването беше тествано дали има обществено одобрение за прилагане в България на две от посочените мерки: спиране на държавното финансиране на политически партии и медии, които използват реч на омразата.

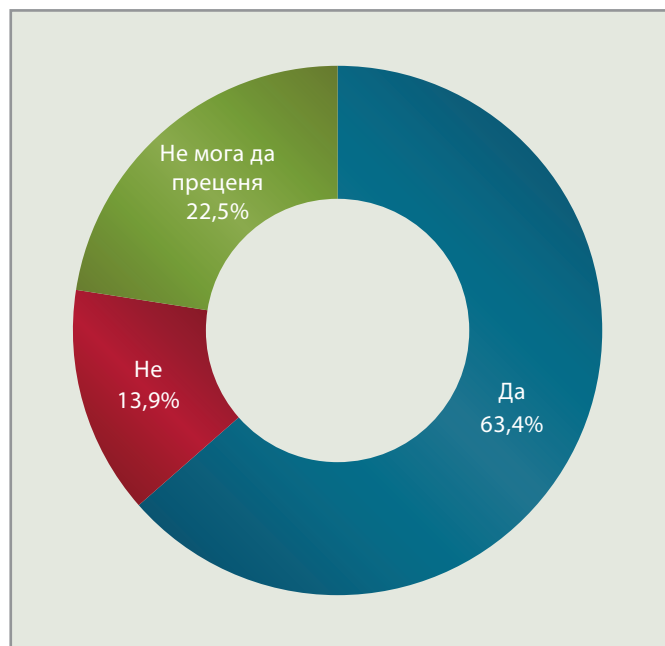
Най-значителен дял от респондентите (63%) са съгласни, че трябва да се спре държавното финансиране на политически партии, ако техните ръководители правят изказвания, които изразяват неодобрение, омраза или агресия спрямо различни малцинства. Против това предложение са само 14% от респондентите.

Високо е общественото одобрение и за мерки за ограничаване на публичното финансиране на медии, които разпространяват реч на омразата – 58% от респондентите са съгласни, че трябва да се спре предоставянето на държавни и на европейски средства на медии, ако техни журналисти правят изказвания, които изразяват неодобрение, омраза или агресия спрямо различни малцинства.

Както при изследванията през 2013 и 2014 г., и през 2016 г. се вижда, че въпреки широкото обществено съгласие за необходимостта от наказателно преследване срещу речта на омразата и агресивния национализъм малко от хората са склонни да се ангажират с конкретни действия срещу тези явления. Вероятността граждани, които са станали свидетели на реч на омразата, да подадат лично сигнал до властите, остава доста ниска – 60% от респондентите не биха подали сигнал в полицията или прокуратурата, ако чуят изказвания, които изразяват неодобрение, омраза или агресия спрямо представители на малцинствени групи. Само около 23% съобщават, че биха подали сигнал в полицията или в прокуратурата. Всеки шести респондент отговаря, че не може да прецени дали би подадал сигнал.

Склонността за съобщаване на властите за реч на омразата е малко по-висока сред респондентите,

Фиг. 30. Обществена подкрепа за ограничаване на финансирането на политически партии, които употребяват реч на омразата

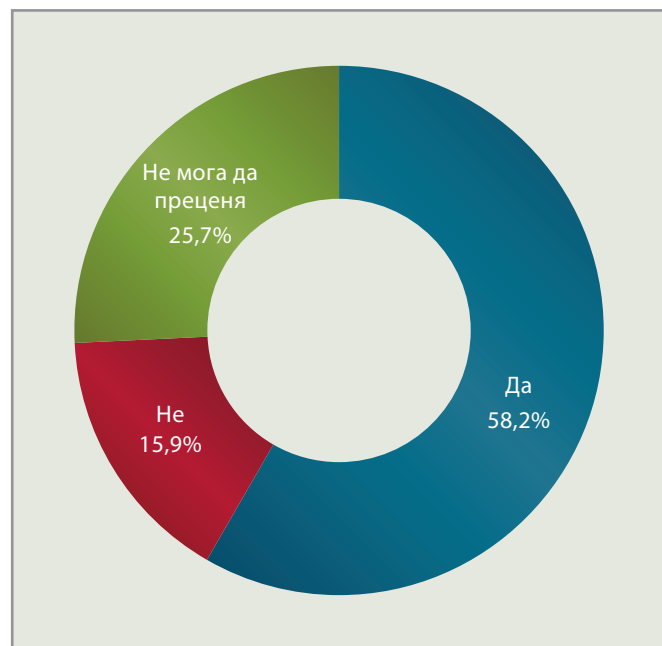
Въпрос: Според Вас трябва ли: „Да се спре държавното финансиране на политически партии, ако техните ръководители правят изказвания, които изразяват неодобрение, омраза или агресия спрямо различни малцинства“?

които се самоопределят като роми (40% от тях биха съобщили на властите спрямо средно за страната 23%) и сред тези, които се самоопределят като турци (35% от тях биха съобщили спрямо средно за страната 23%).

Склонността за съобщаване на властите е тревожно ниска сред респондентите от София (само 11% от тях биха съобщили за реч на омразата спрямо средно за страната 23%) и сред респондентите на възраст 18 – 29 години (13% от тях биха съобщили спрямо средно за страната 23%). Ниската склонност за съобщаване на властите не е изненадваща предвид факта, че значителен дял от респондентите не знаят, че в определени свои форми речта на омразата съставлява престъпление. Данните обаче указват за специфични проблеми с доверието в органите на наказателно преследване в София и сред младежките групи, което би следвало да се отчете при разработването и прилагането на обществени политики за ограничаване на речта на омразата и на престъпленията от омраза.

Една от задачите на проведеното качествено изследване в допълнение към проучването на общест-

Фиг. 31. Обществена подкрепа за ограничаване на публичното финансиране за медии, които разпространяват реч на омразата

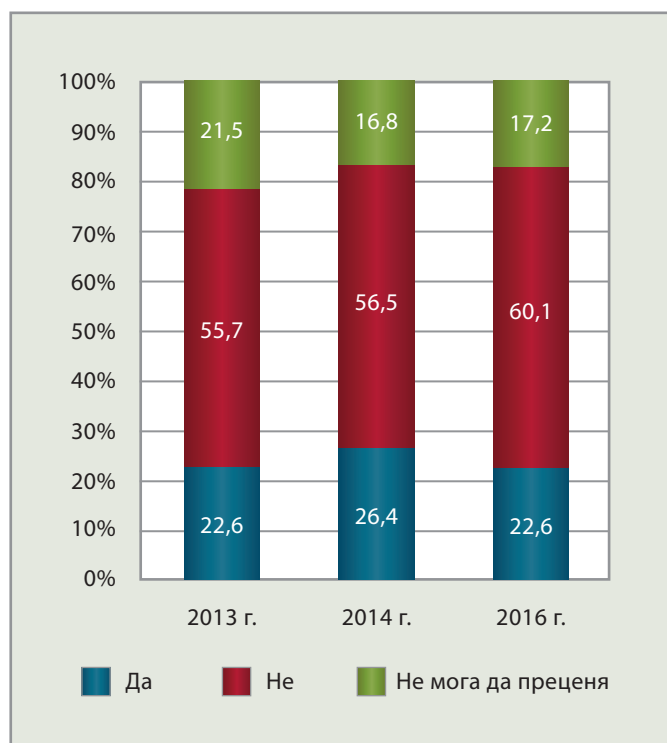

Въпрос: Според Вас трябва ли: „Да се спре предоставянето на държавни и на европейски средства на медии, ако техни журналисти правят изказвания, които изразяват неодобрение, омраза или агресия спрямо различни малцинства“?

вените нагласи беше да установи какви са нагласите за съобщаване на властите, когато хората станат свидетели на реч на омразата, и какви са причините за ниската склонност за съобщаване, установени в количественото изследване. И при трите фокус групи (младежи от малък град, роми от София и учители от областен град) беше установено силно нежелание за съобщаване на властите за реч на омразата, макар и всички да са били свидетели на подобно говорене. Основната изтъкната причина е свързана с ниското доверие в правосъдната система: участниците и в трите фокус групи достигнаха до извода, че в България има две правосъдия – „едно за бедни и едно за богати“, при което ненаказуемостта на богатите и неприлагането на закона спрямо тях при различни други престъпления им дават увереността да употребяват публично реч на омразата. Според участниците във фокус групата с учители консенсусната причина за агресията в училище и употребата на реч на омразата е липсата на наказания, т.е. редовното неприлагане на закона.

Във фокус групата с роми беше изтъкната и втора причина за несъобщаване на властите за случаи на

Фиг. 32. Вероятност за съобщаване на реч на омразата

Въпрос: *Бихте ли подали сигнал в полицията, ако чуете публично говорене, което изразява неодобрение, омраза или агресия спрямо малцинства?*

реч на омразата: всички от групата са работещи роми и ежедневно са изложени на реч на омразата, която идва от висшестоящите на работното им място, но не подават оплаквания, защото се страхуват, че ще се разчуе и ще загубят работата си.

Склонността за подаване на сигнал до властите при случаите на агресивен национализъм също не е висока – над половината от респондентите (53%) съобщават, че не биха подали сигнал в полицията, ако чуят говорене, което проповядва агресивен национализъм.

Фиг. 33. Вероятност за съобщаване за агресивен национализъм

Въпрос: *Бихте ли подали сигнал в полицията, ако чуете публично говорене, което проповядва агресивен национализъм?*

Делът на тези, които биха съобщили, е малко над една четвърт от респондентите (26%). Склонността за съобщаване за агресивен национализъм е отново по-висока сред респондентите, които се самоопределят като турци (37% от тях биха подали сигнал в сравнение с 26% средно за страната), и сред тези, които се самоопределят като роми (35% от тях биха подали сигнал спрямо средно за страната 26%). Висок е делът на респондентите, които отговарят, че не могат да преценят дали биха подали сигнал – 21%.

ЗАКЛЮЧЕНИЯ И ПРЕПОРЪКИ ПО ОТНОШЕНИЕ НА ПОЛИТИКИТЕ ЗА ОГРАНИЧАВАНЕ НА РЕЧТА НА ОМРАЗАТА

- ▶ Речта на омразата е широко разпространено и трайно установено явление в българското обществено пространство. През 2016 г. се отбелязва тенденция за „нормализация“ и повишена толерантност към речта на омразата, която се изразява във влошаване по основните показатели на изследването: увеличава се делът на респондентите, които съобщават, че през последните 12 месеца са чували изказвания, които изразяват неодобрение, омраза или агресия спрямо представители на малцинствени обществени групи; намалява делът на респондентите, които знаят, че определени форми на речта на омразата се преследват от закона като престъпление, и намаляват тези, които са съгласни, че държавата трябва да защитава малцинствените обществени групи срещу речта на омразата, а прокуратурата трябва да осигури наказателното ѝ преследване. Както беше отбелязано и при предишните две изследвания, все по-остра става необходимостта от разработване и прилагане на национална политика за ограничаване и противодействие на речта на омразата. Без такава политика нарастват рисковете от задълбочаване на дискриминацията спрямо най-силно засегнатите обществени групи (роми, мюсюлмани, турци, чужденци и хомосексуални) и от увеличаване на честотата на престъпленията от омраза.
- ▶ Данните от трите изследвания показват, че ромите, турците и хомосексуалните са най-често обект на реч на омразата, а през 2014 и 2016 г. към тези групи трайно се прибавят мюсюлманите и чужденците. Речта на омразата срещу всяка от тези групи се подхранва от различни негативни стереотипи и изисква прилагането на политики, които да отчитат тези различия и не просто да санкционират проявите на реч на омразата, но и да насърчават толерантност и взаимно разбиране.
- ▶ Преобладаващият брой от респондентите (49%) са съгласни, че държавата трябва да защитава представителите на малцинствени обществени групи срещу речта на омразата; 59% са съгласни, че прокуратурата трябва да преследва журналисти и политици, които изразяват неодобрение, омраза или агресия срещу тях, а 65% са съгласни, че трябва да има наказателно преследване за агресивния национализъм. В същото време само 23% от респондентите биха подали лично сигнал в полицията, ако станат свидетели на реч на омразата. Публични политики за ограничаване на речта на омразата и свързаните с нея престъпления от омраза няма да бъдат възможни без преодоляване на недоверието между гражданите и органите на правоохранителната система. Необходими са специални мерки за изграждането на такова доверие сред младежите и сред живеещите в София, като и при двете групи вероятността за съобщаване за реч на омразата на органите на реда е доста по-ниска от средното за страната.
- ▶ Доколкото телевизията е основна среда за разпространение на речта на омразата у нас, а журналистите и политиците са припознати като говорители с реч на омразата, при разработването и прилагането на национални политики срещу речта на омразата саморегулацията на електронните медии и на политическите институции трябва да се разглежда като приоритетно поле за интервенция. Както това е предвидено и в Препоръка 15 от 08.12.2015 г. на Европейската комисия против расизма и нетолерантността, правителството може да разработи широк кръг от мерки против речта на омразата, които да включват не само инструментите на наказателното преследване, но и мерки, засягащи правилата за публичното финансиране на политическите партии и медиите.

Учителка, областен град:

„Трябва да има ред и законност и тогава ще спре агресията. Но ред и законност за всички. И за бедни, и за богати.“

- ▶ Изследването през 2014 г. и проведените фокус групи с младежи, учители и роми през 2016 г. показват, че училищата трайно се утвърждават като места, в които не просто не се работи за насърчаване на равенството, но се разпространява реч на омразата. Учителите имат слаба чувствителност към проблема, не разполагат със специфични образователни инструменти за намеса, а нерядко и самите те изразяват расистки и ксенофобски настроения. Особено при фокус групата с учители се вижда, че те разглеждат в една и съща категория цинизмите и обидите, които си разменят учениците в училище и техните расистки или ксенофобски изказвания. Това налага необходимостта при формулирането и провеждането на публични политики за ограничаване на речта на омразата тя да бъде разграничавана от говоренето, което е унизително за честта или достойнството на жертвата, но няма връзка с дискриминацията и не внушава малоценност на етническата, религиозната или друга малцинствена група, към която тя принадлежи. Както подчертава Препоръка 15 от 08.12.2015 г. на Европейската комисия против расизма и нетолерантността, дезинформацията и неразбирането са в основата на разпространението на речта на омразата и затова е необходимо в образователната система да бъдат приложени мерки за нейното ограничаване. Тези мерки трябва да бъдат насочени към най-младите и да включват гражданско образование и медийна грамотност.
- ▶ Наличието на сериозни мнозинства от хора, които изобщо не знаят, че деянията по чл. 108 и чл. 162 от НК са инкриминирани, сред по-ниско образованите групи, сред жителите на Северозападния район и сред хората, които се самоопределят като турци или като роми, трябва да бъде изведено в отделен приоритет за разрешаване от публичните политики за ограничаване на речта на омразата. В рамките на такива политики е необходимо да бъдат планирани специални образователни кампании и кампании за обществена информираност, които да отчитат специфичните особености на засегнатите обществени групи.

ПРИЛОЖЕНИЕ

ВЪПРОСНИК ЗА ИНТЕРВЮ
ОТ ОМНИБУСНО ИЗСЛЕДВАНЕ НА ОБЩЕСТВЕННОТО МНЕНИЕ,
ПРОВЕДЕНО ОТ ИНСТИТУТ „ОТВОРЕНО ОБЩЕСТВО“ – СОФИЯ
ПРЕЗ АПРИЛ–МАЙ 2016 Г.

2. ТОЛЕРАНТНОСТ

2.1. По отношение на членовете на следните националности и етнически групи, живеещи в България, бихте ли се съгласили:

(Отбележете всеки отговор ДА)

	Децата Ви или Ви е да сключите брак	Да живеят във Вашия квартал	Да живеят във Вашето населено място
1. Англичани	1	2	3
2. Арменци	1	2	3
3. Араби	1	2	3
4. Българи	1	2	3
5. Германци	1	2	3
6. Евреи	1	2	3
7. Китайци	1	2	3
8. Роми	1	2	3
9. Руснаци	1	2	3
10. Сирийци	1	2	3
11. Турци	1	2	3

2.2. През последните 12 месеца чували ли сте в публичното пространство изказвания, които изразяват неодобрение, омраза или агресия спрямо представители на етнически, религиозни или сексуални малцинства?

(ЕДИН отговор)

1. Да	>>> 2.3.	1
2. Не	>>> 2.7.	2
98. Не мога да преценя	>>> 2.7.	98

2.3. Ако ДА, колко често?*(ЕДИН отговор)*

1. Много често	1
2. Често	2
3. Рядко	3
4. Много рядко	4
5. Никога (НЕ СЕ ЧЕТЕ)	5
98. Не мога да преценя (НЕ СЕ ЧЕТЕ)	98

2.4. Срещу представители на кои групи сте чували такива изказвания най-често?*(До ТРИ отговора)*

1. Роми	1
2. Турци	2
3. Негри	3
4. Китайци	4
5. Хомосексуални	5
6. Жени	6
7. Евреи	7
8. Чужденци	8
9. Евангелисти (протестанти)	9
10. Католици	10
11. Мюсюлмани	11
12. Други <i>(Посочете)</i> ...	12

2.5. Къде най-често чувате или четете такива изказвания?*(До ТРИ отговора)*

1. По телевизията	1
2. По радиото	2
3. Във вестниците	3
4. В интернет	4
5. На работното място	5
6. В обществения транспорт	6
7. В магазини, кафенета, ресторанти	7
8. При посещение на спортни събития (на стадион или в зала)	8
9. По време на предизборен митинг	9
10. По време на други митинги и демонстрации	10
11. Другаде <i>(Посочете)</i> ...	11

2.6. Кого сте чували да прави такива изказвания?*(ВСЕКИ ВЕРЕН отговор)*

1. Бизнесмени	1
2. Държавни служители	2
3. Експерти	3
4. Журналисти	4
5. Ваши колеги	5
6. Ваши роднини и приятели	6
7. Обикновени граждани	7
8. Политици	8
9. Други (Посочете, вкл. конкретни лица)...	9

2.7. Доколко одобрявате използването в публичното пространство на изказвания, които изразяват неодобрение, омраза или агресия спрямо малцинства (напр. роми, хомосексуални, чужденци)?*(ЕДИН отговор)*

1. Напълно одобрявам	1
2. По-скоро одобрявам	2
3. По-скоро НЕ одобрявам	3
4. Напълно НЕ одобрявам	4
98. НЕ мога да преценя (НЕ СЕ ЧЕТЕ)	98

2.8. През последните 12 месеца чували ли сте изказвания в публичното пространство, които според Вас могат да насърчат извършването на насилие срещу представители на малцинства (напр. роми, хомосексуални, чужденци)?*(ЕДИН отговор)*

1. Да	1
2. Не	2
98. Не мога да преценя	98

2.9. През последните 12 месеца случвало ли се е конкретни изказвания на политици или журналисти да са създавали у Вас лично усещане, че сте физически заплашен – че спрямо Вас може да бъде извършена агресия или упражнено насилие?

(ЕДИН отговор)

1. Да >>> 2.10.	1
2. Не >>> 2.11.	2
98. Не мога да преценя >>> 2.11.	98

2.10. Ако ДА, какво е изказването, което създаде у Вас такова усещане?

.....

2.11. През последните 12 месеца случвало ли се е конкретни изказвания на политици или журналисти силно да Ви обидят?

(ЕДИН отговор)

1. Да >>> 2.12.	1
2. Не >>> 2.13.	2
98. Не мога да преценя >>> 2.13.	98

2.12. Ако ДА, какво е изказването, което силно Ви обиди?

.....

2.13. В кои от посочените групи хора припознавате думата „престъпник“?

(Моля, покажете ШОУ КАРТА 2 и запишете номерата на посочените отговори)

(До ТРИ отговора)

1. Група 1 ...
2. Група 2 ...
3. Група 3 ...

2.14. В кои от посочените групи хора припознавате думата „заплаха“?

(Моля, покажете ШОУ КАРТА 2 и запишете номерата на посочените отговори)

(До ТРИ отговора)

1. Група 1 ...
2. Група 2 ...
3. Група 3 ...

2.15. Доколко одобрявате използването на всеки от следните изрази в традиционните медии (телевизия, радио, вестници)?

(ЕДИН отговор на ВСЕКИ ред)

Изказване	Напълно одобрявам	По-скоро одобрявам	По-скоро НЕ одобрявам	Напълно НЕ одобрявам	Не мога да преценя
„Червени боклуци“	1	2	3	4	98
„Незаконни имигранти“	1	2	3	4	98
„България за българите“	1	2	3	4	98
„Гейовете/педерастите са извратени“	1	2	3	4	98
„Крадливи цигани“	1	2	3	4	98
„Бежанците крадат и бият“	1	2	3	4	98
„Министърът е еврейска гад“	1	2	3	4	98
„Защитниците на бежанците са продажни“	1	2	3	4	98

2.16. Чували ли сте някой от изразите „език на омразата“, „реч на омразата“ или „враждебна реч“?

(ЕДИН отговор)

1. Да >>> 2.17.	1
2. Не >>> 2.18.	2
98. Не мога да преценя >>> 2.18.	3

2.17. Ако ДА, какво разбирате под изразите „език на омразата“, „реч на омразата“ или „враждебна реч“?

(ВСЕКИ ВЕРЕН отговор)

1. Агресивни изказвания, които целят да обидят или уязвят тези, към които са насочени	1
2. Изказвания, които целят да всеят раздор и разделение между хората	2
3. Изказвания, които изразяват неодобрение, омраза или агресия спрямо различни малцинства	3
4. Изказвания, които насърчават различно отношение към хората в зависимост от тяхната расова и етническа принадлежност или сексуална ориентация	4
5. Друго (Посочете)...	5
99. Не мога да преценя	99

2.18. Знаете ли, че всяко от следните е обявено за престъпление в България?*(ЕДИН отговор на ВСЕКИ ред)*

	Да	Не
1. Проповядването на и подбуждането към расова или национална вражда или омраза или към расова дискриминация	1	2
2. Извършването на насилие спрямо някого или повреждането на чужд имот заради народността, расата, религията или нечий политически убеждения	1	2
3. Образуването на организации или групи, които имат за цел употребата на насилие или повреждането на имотите на хора заради тяхната народност, раса, религия или политическа принадлежност	1	2
4. Проповядването на фашистка или друга недемократична идеология	1	2

2.19. Според Вас трябва ли:*(ЕДИН отговор на ВСЕКИ ред)*

	Да	Не	Не мога да преценя
1. Държавата да защитава малцинствата (напр. ромите, хомосексуалните, чужденците и т.н.) срещу публично говорене, което изразява неодобрение, омраза или агресия срещу тях.	1	2	98
2. Прокуратурата да преследва политици и журналисти, които изразяват публично неодобрение, омраза или агресия спрямо малцинствата.	1	2	98
3. Прокуратурата да преследва политици и журналисти, които проповядват агресивен национализъм.	1	2	98
4. Да се спре държавното финансиране на политически партии, ако техните ръководители правят изказвания, които изразяват неодобрение, омраза или агресия спрямо различни малцинства.	1	2	98
5. Да се спре предоставянето на държавни и европейски средства на медии, ако техни журналисти правят изказвания, които изразяват неодобрение, омраза или агресия спрямо различни малцинства.	1	2	98

2.20. Бихте ли подали сигнал в полицията, ако чуете публично говорене, което изразява неодобрение, омраза или агресия спрямо малцинства?

(ЕДИН отговор)

1. Да	1
2. Не	2
98. Не мога да преценя	98

2.21. Бихте ли подали сигнал в полицията, ако чуете публично говорене, което проповядва агресивен национализъм?

(ЕДИН отговор)

1. Да	1
2. Не	2
98. Не мога да преценя	98

2.22. Чували ли сте изказване на политик или журналист, според което физическото насилие или повреждането на имуществото на човек от малцинство е по-приемливо, отколкото ако е насочено към някой друг?

(ЕДИН отговор)

1. Да	1
2. Не	2
98. Не мога да преценя	98

ШОУ КАРТА 2	
1. Адвокат	1
2. Бизнесмен	2
3. Евреин	3
4. Жена	4
5. Имигрант/Бежанец	5
6. Католик	6
7. Китаец	7
8. Лекар	8
9. Негър	9
10. Политик	10
11. Протестант	11
12. Ром	12
13. Мюсюлманин	13
14. Скинхед	14
15. Турчин	15
16. Хомосексуалист	16
17. Чужденец	17
99. Нито една	99

За контакти във връзка с това изследване:

Институт „Отворено общество“ – София
ул. „Солунска“ 56, София 1000

тел.: (+359 2) 930 66 19, факс: (+359 2) 951 63 48

www.osi.bg